تیروتني

لومړی ټوک

پوهاند عبدالشکور رشاد

Downloaded From AWK Library
awklibrary.com

۱۳۸۲

په جلال اباد کې د پوهاند استاد
رشاد علمي سيمينار په وياړ

تيروتني

لومړی ټوک

پوهاند عبدالشکور رشاد

۱۳۸۲ هـ ش- 2004

کتاب پېژندنه

د کتاب نوم	:	تېروتنې
ليکوال	:	پوهاند عبدالشکور رشاد
چاپ کال	:	۱۳۸۲د مرغومې ۲۹ - 2004
چاپ ځای	:	دانش کتاب پلورځی
خپرونکی	:	د ختيځې سيمې ازادو ژورناليستانو او ليکوالو اتحاديه
چاپ شمېر	:	۵۰۰ ټوکه.
کمپوزر	:	محمد رفيع واکمن
د کمپوزر مرستيالان	:	ذکريا او محمد حنيف
د چاپ زيار	:	ازمون

کمپوز ځای

د اطاق نمبر ۱۴۳ - څلورم پوړ، مياسلم پلازه، د درمسال څلور لارې، جلال اباد ښار، ننګرهار.

بسم الله الرحمن الرحیم

ایا رشتیا هم بېدل نوی عروضي بحر را ایستلی دی؟

د نړۍ د نظمونو په عروضي سیستمونو کي یو هم د ابوعبدالرحمن خلیل بن احمد بن عمر بن تمیم ازدی فراهیدي البصري (١٠٠-١٧٠یا ١٧٥ ه ق) را ایستلی سیستم دی (١) چي څیني کسان یې عربي عروض بولي او ځوک، ځوک یې د انتیک سیستم په نامه یادوي. نوموړي خلیل د خپل عروضي سیستم له مخې په عربي نظمونو کي پنځلس بحره موندلي او دا نومونه یې پرایښي دي.

الف: مفرد یا متفق الاجزابحرونه:

١- رجز
٢- هزج
٣- رمل
۴- وافر
۵- کامل
۶- متقارب

ب: مرکب یا مختلف الاجزا بحرونه:

١- طویل
٢- مدید
٣- بسیط

۴- منسرح
۵- سريع
۶- مقتضب
۷- مضارع
۸- خفيف
۹- مجتث [۲]

خليل ددغو پنځلسو بحرونو له پاره پنځه دايرې جوړې کړې دي چې درې يې په مفردو او دوی يې په مرکبو بحرونو پورې اړه لري. تر خليل څوکاله وروسته اخفش الاوسط البلخي ثم البصري (ابوالحسن سعدبن مسعده په ۲۱۰-۲۲۰- ۲۲۱ ه ق) په عربي نظمونو کې شپاړسم بحر وموندہ (۳) او متدرک (درا په زور د پيدا سوې په .... نوم يې پرکښېښود (۴) متدارکه مفردو بحرونو اووم بحر دی او اخفش الاوسط د خليل له منفردې دايرې څخه را ايستلی دی له دغه امله نو د خليل منفرد دايره د متدارک بحر تر موندنې وروسته متفقه دايره بلل سوې ده، په شرح تبسير العروض (۲۵ مخ) کې ليکلي دي:

" د عربي ژبې شاعرانو فقط ددغه بحر مخبون مشکل کار کړی دی" د عربي عروضو او د لسم بحر په څلورمه هجري سدۍ کې يعني تر خليل او اخفش الاوسط تقريباً دوه سوه کاله وروسته په خراسان کې مولانا يوسف نيشاپوري وموندہ او "قريب" نوم يې پر کښېښود په محيط الدائره (۲۳ مخ) کې ليکلي دی "عربي عروضيان دغه قريب بحرمنسرد بولي" مولانا يوسف نيشاپوري ددغه بحر مکفوف وزن د خليل له منتزعی دائرې څخه را ايستلي دي (۵) د عربي عروضو اتلسم بحر برزجهر قائنې يا قمي (قسيم بن ابراهيم بن منصور) وموندہ او جديد نوم يې پر کښېښود. ځينو کسانو دا بحر د پيدا کوونکي په نسبت "بزرجمهري" هم بللی دی (۶) دغه جديد کرد غريب په نامه هم ياد سوی دی.

بزر جمهری قائتی یا قمی ددغه مخبون شکل د خليل له منتزعې داېرې څخه را ايستلی دی.

د عربي عروضو نولسم بحر مشاکل (د کاف په زور- د هم شکله په معنا) دی چې په پهلوي نظمونو کي باب و اود فارس و خراسان وروستيو عروضيانو د خليل پر را ايستلی عروضي سيستم برابر کړ او ددغه بحر مکفوف شکل يې د خليل له منتزعه دائرې را ويوست په محيط الدائره (۲۳ مخ) کي ليکلي دي" مشاکل بحر عربان مطرد بولي" قريب و جديدو مشاکل بحرونه ددې سره شېږ رکني دي. د عربي عروضو شلم بحر بندرا بن راس خوشګر(۱۱۷۰ه ق) په قول د پارسي ژبې نامتو شاعر ابوالمعاني مرزا عبدالقادر دهلوي متخلص بېدل پر (۱۰۵۴- ۱۱۴۳ ه ق) را ايستلی دی.

ده پخپله تذکره الشعرا (۱۲۵ مخ) کي چي د بېدل تر مرګ يې ۲۲ کال وروسته په ۱۱۵۵ ه ق کال تاليف کړېده ليکلي دي: " بيدل در فارسی بيستمين بحر را اختراع نمود که تا ان وقت مستعمل نبود.

مثلاً:

می و نغمه مسلم حوصله ای که قدح کش ګردش سر نه شود
بهل است سبکسری ان قدرت که دماغ جنون زده تر نه شود

د هندوستان نامتو محقق پروفيسور نور الحسن انصاري د بېدل پر حالاتو باندې د بحث په ترڅ کي د بندرا بن داس خوشګو دغه ادعابي شک و ترديد نقل کړيده(وګه – ۲۴ مخ) زما (رشاد) په خيال د حضرت بېدل د پورتني بيت عروضي سکښت (تقطيع) داسې کېږي.

فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن

می ونع م مسلم حوصل ای که قدح کش گردش سرنشود
بهلس ت سبک سرا قدرت که دماغ جنو زد تر نشود

دلته په هرنیم بیتي کې اته پلا فعلن (عین يې حرکت لري) راغلي دي چي په ټول بیت کي دغه شمېره دوه: (گرایه می نو فعلن دکن شپاړس پلا تکرېږي) داسې بیتونو ته چي شپاړس رکنه پکې راسي.
عروضیان مضاعف وايي (٧) طویل يې هم بولي (٨) تاسې وینئ په پورتني تقطیع کې شپاړس واره تکرار سوې رکن فعلن دی چي په عروضي اصولو کي له یوې وړې فاصلې سره برابرېږي (٩) فعلن (د عین په حرکت) " د فاعلن" رکن مخبونه - "دفاعلاتن" رکن مخبون محذوفه" دمتفاعلن" رکن احذه او د "مفعولات" مخبوله مکسوفه فرعه ده (١٠) کیدای سي له دغې مزاحفې فرعې (فعلن) له تکراره څخه ځو بیتونه (یا- وزنونه) فقط په مفردو بحرونو کې د متدارک بحر مخبون درمل بحر مخبون و مخدوف او د کامل بحر احذوزن وبولو .(١١) خو عروضیان د فعلن له تکراره څخه روغ بحر فقط متدارک مخبون بولې چي د خبب اورکض الخلیل په نومونو يې هم یادوي. عروض پوهان دغه تقطیع ته حقیقي تقطیع وايي که يې ځوک د متفاعلن فاعلاتن او مفعولات پر مزاحفو فرعي رکنونو وویشي دغه ولس عروضان غیر حقیقي تقطیع بولي . د ابوالمعاني بېدل پورتنی بیت چې بندر ابن داس "خوشگو " په علم عروضي بحر کې بللی او د هغه اختراع يې د بیدل نوښت گڼلی دی، هغه وخت سهي کیدلای سوای چې دغه بیت په وړاندنیو پیداشوو نولسو عروضي بحرونو کی نه سوای تقطیع کیدای خوره لا داده چی د ابوالمعانی بیدل همدغه بیت د افغانستان ملک الشعرا استاد عبدالحق بیتاب په مفتاح الفمرص درقافیه و عروض د ٣٣ مخ کی د متدارک مخبون (خبب) وزن د

مضاعف شکل په مثال کی راوړی دی، خو تقطیع کړی یې نه دی. ګومان کوم بندر ابن داس خوشګوته د دغې ادعا په وخت کي دا نه وه معلومه چي د ده استاد (میرزا عبدالقادر بیدل ترزانی تقریبا دوه سوه څو کال پخوا سلیفي بخاري (۹۰۹ هـ ش) پخپله رساله عروضي سلیفی(۴۱ مخ)کي(چي د۷۹۶هـ ق تالیف دی) د متدارک مثمن مخبون رکنونه اته واره فعلن ښودلی او دا بیت یې په مثال کې راوړي دي:

فعلن	فعلن	فعلن	فعلن
چودرخت	نبود	ګل با	غ اره
چوقدت	نبود	قدسر	وچمن

په جدید علم العروض (۲۶ مخ) کی پروفیسور عبدالمجید د سلمان شاعر په نامه د متدارک مثمن مخبون وزن په مثال کې دا بیت راوړی دی:

فعلن	فعلن	فعلن	فعلن
صنما	بنما	رخ جان	بر
که ترا	بوداین	به ازان	که مر

که له سلیمان څخه د پروفیسور عبدالمجید مراد سلمان ساو چی (۷۷۸) هـ ق) وي نو د متدارک مخبون وزن دوه سوه کاله لا نور وړاندې ځي پر پارسي او عربي ژبو سر بیره په هندي او اردو نظمونو کی هم رکض الخیل (متدارک مخبون) وزن کاریږي سحبان الهند غلام علي ازار بلګرامي (۱۱۱۶-۱۲۰۰ هـ ق) په خزانه

عامره (د۱۱۷۶ ه ق تاليف ۲۹۹ مخ) کی ليکلی دی: " رکض الخيل (متدارک مخبون) وزن په هندي عروضو (پنگل) کې هم سته، سويه يې بولي په سويه وزن کی يو خفيف سبب د نيم بيتي په سرکي زياتوي او کله يې په پای کې هم ورزياتوي. سويه وزن په هندي عروضو کي کله شپږ رکني او کله اته رکني وي " په اردو نظم کي د شپاړس رکني متدارک مخبون (رکض الخليل) څو مثاله دادي:

۱- لومړی مثال:

فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن
به ستم تو ستم مين ستم هي نهي به جفا تو جفا مير جفاهي نهي

کے ظلم هزا رونے سے تھے شکوه تو مير کے کے هے نهے

دوهم مثال:
نه خدا هی ملا نه وصال صنم نه ادهر کے رمے ادهر کی رهے
که دو نو جهان سی خدا کی قسم نه ادهر کی رمےنه ادهر کی رهی
دريم مثال:
تيری کشت غم کا سے حال بتر مے هے کهيو جو جانا هو تيرا اودهر
تجهی قاصد موج نسيم سحر مری هجر کی شو کی بکا کی قسم

د عظمت الله خان دهلوې (۱۲۹۷-۱۴۴۶ ه ق) داسې بيتونه چي په هر بيت کی يې اته واره فعلن تکرار سوي دي . يو مثال يې دا دی:

فعلن	فعلن	فعلن	فعلن
مجهی بيت	کايان	کوی پهل	نه ملا

من چی	کویدا	گالگا	سی گی
مجهی	عیشبهان	کوی پل	نه ملا
مری تن	گویداء	که جلا	سی گی

سریلی پول (۹۵ مخ) د رکض الخیل یا حسب وزن دا ته ییز (مثمن) مشکل مثال په عربي ژبه کي دا دي:

فعلن	فعلن	فعلن	فعلن
کره	طرحت	بصوا	لجه
فتلقفا	رجل	رجل	(۱۱)

کېدای سي چي بندرا بن داس خوشگو د بېدل له خوا د شلم بحر د را ایستلو په لانجه کي د شاعر هر بیت د شپاړسو رکنونو پر ځای پر اتو رکنونو ویشلي او د وزن ډېره به یې متفاعلتن (وره فاصله + دره فاصله) او متفاعلتن د متفاعلن رکن په وتد کی د یوه متحرک رغ (توری) په زیاتولو سره لاس ته راغلی، خو عروضیانو داسې زخاف په متفاعلن کي نه دی منلی او د عروضیانو دغه نه مننه به زما په خیال ددې سبب سوی وي چي خوشگو د بیت پر دغه راز تعطیع د شلم بحر نوم کېښودي.

زه باور لرم خوشگو ته دا نه وه معلومه چې د امیر خسرودهلوي (۷۲۵ ه ق مړ) د زمانې مولف عاشق صادق په خپل کتاب جامع الصنایع کې تر خوشگو او بېدل تقریباً څلور سوه کاله پخوا متفاعلتن د نوي رکن په نامه معرفي کړی او د هغه له تکرار څخه یې په خپل خیال نوی بحر را ایستلی دی خو دده دا بدعت نورو عروضیانو نه دی منلی او د خوشگو او بېدل د زمانې ادیب او لیکوال شمس الدین فقیر دهلوي ۱۱۵ (۱۱۸۳ ه ق) په خپل مشهور اثر

حدائق البلاغت (د ۱۱۶۸ هـ ق تاليف) کي د عاشق دغه بدعت په کلکه رد کړې او په ۱۱۴ مخ کي يې په خورا صراحت ليکلي دي:

" يکی از معاصران امير خسرو دهلوی که عاشق صادق نام داشت رساله عروض الضايع تاليف نموده که انرا جامع الصنايع نام کرده در انجا سه بحر ديگر اختراع نموده و باعتقاد خوردو رکن تازه پيدا ساخته واين سه بحر از ترکيب ان بهم رسانيده اول " متفاعلتن" دوم" مفعولاتن" چون غور کرده شود متفاعلتن دو فعلن بکسرعين است و مفعولاتن دو " فع لن" بسکون عين واول متدارک مخبون و دوم متدارک مقطوع...)

ددغې څېړنې له مخې زه په زغرده ويلای سم چي د ابوالمعاني ميرزا عبدالقادر بېدل له خوا د شلم عروضي بحر د را ايستلو ادعا چې بندر ابن داس خوشگوی دهلوي کړې ده سهي نه ده. د بېدل په باب کي څېړونکي که ښه کوي بايد ددغې تېروتنې له تکرار څخه ځانونه وژغوري.

(۱) وايي: خليل د يکشنبې په ورځ زېږدلی او د يکشنبې په شپه مړ دی چايي د زوکړې تاريخي ماده "يوم الاحد" او د مړينې تاريخي ماده يې " ليل يوم الاحد" موندلې ده. د خليل د مړگ په کال کي اختلاف دی ۱۶۰- ۱۷۰- ۱۷۵ هـ ق يې د مړگ کال ښودل سوی دي.

(۲) زمونږ د زماني عرب ليکوال ضعيف شوقي په " فصول فی الشعرونقده" ۳۵ مخ" کي ليکلي دي:

" مجتث بحر تر خليل دمخه اموي خليفه وليد بن عبدالمالک (۸۶-۹۶ هـ ق) موندلی و" شوقي د خپلې دغې ادعا سند نه دی ښوولی.

(۳) د اخش الاوسط البلخي د مړينې په کال کي اختلاف دی " په کتاب البلغه فی اصول اللغه کي ۲۱ په کتاب الرشاح اوزبده الصحايف کې ۲۱۵ او په مفتاح السعاده کې ۲۲۱ هـ ق ليکلي دي.

اخفش الاوسط" فصول فی الشهر و نقده کي د نوموړي خليل شاګرد ښوول سوی دی، خو نور خلک يې د خليل د شاګرد سبويه النحوي البصري (ابوالحسن عمربن عثمان بن قنبر ۱۸ هـ ق) شاګرد بولي. په شرع ابن الصبان (۲۱مخ) کي له خليل څخه اخفتش نبيفه (مستقيم) روايت رانقل سوی دی.

(۴) په فصول فی الشعرونقده (۴۱ مخ) کي ليکلي دي: " متدارک بحر خليل موندلی و خو نوم يې نه و پرېښی دا نوم د خليل شاګرد اخفش الاوسط پر کښېښود "متدارک بهر د الاقناع په سريزه مختصر ابي الجيش شرح ابن الصبان الثريا المضيه د ميزان الشعرا په مقدمه او فرهنګ و صاف کي د غريب او خبب په نومونو هم ياد سوی دی، خو په حاشيه الکبری اعلی الدمنهوري (۶۶ مخ) کي ليکلي دي: " متدارک بحرهغه وخت خبب بلل کېږي چي په فاعلن رکن کي رچن زحاف پېښ شي" متدارک بحر په محيط الدائره (۱۴۵ مخ) الثريا المضيه)۶۴ مخ) شرح ابن الصبان (۳۴ مخ) او حاشيه الکبری (۶۶ مخ) کي د محدث او مخترع په نومونو هم ياد سوی دی. په الوشاح کي د متدارک نور نومونه هم سته لکه: شفيق، رکض الخليل قطر الميزاب سهي متقاطر او ملشق.

(۵) دشجره العروض په اوه لسم کي د مکفوف پر ځای مقصور کښلي دي، خو ما ته سهي نه ښکاري.

(۶) د شمالي هندوستان نامتو عالم مفتي سعدالله رامپوري (۱۲۱۹-۱۲۹۴ هـ ق) په جواهر العروض ۴۹ مخ کې د جديد بهر پيداکوونکی د ساساني نوشيروان (۵۳۱-۵۷۹ع) نامتو وزير بزرجمهر بللی دی د مفتي صاحب دا خبره د روايت له مخې ځکه سهي نه ښکاري چي د نوشېروان دغه وزير (عربي عروضو د واضع او مخترع تر زو کړې تقريباً يو نيم سل کاله د مخه مړ دی او د روايت له مخې هم دا نسبت ځکه سهي نه دی چي رضاقلي خان هدايت په مجمع القصحا (د ۱۲۷۴ هـ ق تاليف) کي د

جدید بحر پیدا کوونکي بزرجمهر د غازي سلطان محمود غزنوي رحمه الله علیه (۴۲۱-۳۸۷ هـ ق) د زمانې له شاعرانو څخه بللي دي.

ددغه قائنې یا قمي عربي شعرونه د یتیمه الدهر په تتمه او پارسي شعرونه يې د عوفي په لباب الالباب (ج ۱) (ص ۳۳) کي راغلي دي ددغه بزرجمهر د فارسي شعرونو منتخبات په هغه بیاض کي هم سته چي په ۱۲۷۴ هـ ق کال په افغانستان کي امیر محمد نومي لیکلي او اوس د تاشکند په خطي ذخیره کي ساتل کېږي.

(۷) په پارسي نظم کي د مضاعف وزن څو مثاله دا دي:

د عبدالواسع غرجستاني (۵۵۵ هـ ق) قصیده په سالم رجز بحر کي.

دمولانا نورالدین عبدالرحمان جامي (۸۹۸-۸۱۷ هـ ق) په متقارب اثلم مقبوض وزن.

د محتشم کاشاني (۹۹۶ هـ ق) غزل په متقارب بحر کي.

د عصمت بخاري قصیده په رمل مخبون وزن کي.

(۸) طویل مضاعف له هغه طویل بحره څخه چې خلیل بن احمد فراهیدلي را ایستلي دي بېل دی.

(۹) وړې فاصلې ته په اروپایي عروضو کې **Anapist** وایي.

(۱۰) خبن: د رکن د سوله خفیف سبب څخه د ساکن رږغ (توري) غورځول دي.

خذف: د رکن له پایه د خفیف سبب غورځول دي.

کسف: د مفصولات له رکنه څخه په کسف د " ت" په خبن د " ف" او په طی د " و" غورځول دی په معفولات کي د خبن او طي یو ځاي کېدل خبل بلل کېږي.

(۱۱) وګ: د مفتي سعد الله رامپوري محصل العروض ۳۳ مخ د کانپور د نظامي چاپ خانې چاپ ۱۲۹۴ هـ ق او جدید علم العروض ۴۶ مخ د اله اباد چاپ ۱۹۳۶.

دا تاريخي ماده چا مونډلې ده؟

د بحيره عرب پر ختيزه غاړه باندې " بمبايي" مشهور تجارتي بندر دی او د بهارت (اوسنی هندوستان) له لويو اوګڼ خلکو (پرنفوسو) ښارونو څخه شمېرل کېږي. د بمبايي ختيز او جنوب خوا ووته چې کومه سيمه پرته ده اوس په رسمي توګه د مهاراشتر په نامه يادېږي او د بهارت له اوه لسو ولايتونو څخه يو ولايت دی. والي يې په بمبايي کي اوسي (۱).

مهاراشتر په سنسکريت ژبه کي د لوی قام معنی لري. د مهاراشتر د نامه لنډ سوی شکل مرهټه دی. د بهارت په اوسني مهاراشتر نومې ولايت کي له پخوا څخه زياتره مرهټې اوسي او د هندوستان له اريايي قامونو څخه شمېرل کېږي. ژبه يې مرهټي ده چې د بهارت د (۱۹۵۰ ع) کال د اساسي قانون له مخې د بهارت په پنځلسو رسمي ژبو کي منل سوېده.

د مرهټه يادونه د پښتو ژبې نازک خياله شاعر قلندر داسې کړېده:

څو دې لاس رسېږي هرمره ځينې تښتنه دنيا توره مرهټې ده ادم خوار ادبي ستوري ۲۵۹/۱ د لوی احمد شاه بابا غازي رحمه الله عليه ۱۱۶۰- ۱۱۸۶ ه ق د پاني پت د مشهورې سوبې ۱۱۷۴ ه ق په ښاد نامه کي حضرت امان مرهټې داسې ياد کړی دی:

احمد شاه په کابل ناست و په غرور اودليان ورته ولاړ وو، هر طرف يو سړی ور لره راغی د رامپور ودې کومه عرض ای شاه شرف مظالم د مرهټې را باندې کېږي...

فتحې وکړه هندوستان کي په هرلور په ځنګلونو، په ميرو يې ځغلوله ټول اولس او کلاګانې، کلي کور ځينې پاته خپل ځانونه يې ژغورله:

مـــرهټان لکـــه ګېـــدړ ورنـــه تـــرهېږي
احمدشاه په بېرته لاړ شه تر خپل کوره
پس له دې چې مرهټان يې کړه پايمال
مـــرهټانو تـــه يـــې پـــرېښووه پېغـــوره
پښـــتانه يـــې تـــر ابـــده کـــړه خوشـــحال
تـــر قيامـــت پـــورې بـــه نـــوم دده يادېـــږي

د يوولسمې هجري سدۍ په وروستۍ دريمه کې لکه چې د مغل بابر (۹۱۰-۹۳۷ ه ق) کوري اورنګزيب عالمګير ۱۰۶۸ - ۱۱۱۸ ه ق د خپلې پاچهۍ په شمال لويديزه صوبه (کابل پېښور) کې له خپلواکۍ غوښتونکو پښتنو سره په خونړيو جنګو اخته و، ان په دغه وخت کې د هندوستان په جنوبي برخه کې نوموړو مرهټو سره په مدهشو لښکر کښيو هم بوخت و.
د ۱۰۷۵ ه ق کال په پای کې د مرهټو ياغي او سرکښه سرغنه سيواجي بهونسله مغلو لښکرو ماتې منلو ته اړيوست(۲) او د ۱۰۷۵ ه ق کال د ميانې د مياشتې پر اتلسمه د اطاعت د ثابتولو له پره له خپل مشر زوی سنبهاجي سره د هندوستان د مغلي پاچهۍ پلازمينې اګرې ته ورغی، خو هلته ډېر تېنګ نه سو او د ۱۰۷۷ ه ق کال د صفرې په اوه ويشتمه د ملنګانو په جامه کې له خپل زوی سنبها سره دکن ته وتښتېده(۳) دا ياغي مرهټه سرغنه سيواجي د ۱۰۹۱ ه ق کال د لومړۍ خور پر پنځمه ۵ - اپريل ۱۶۸۰ ع مړ او پر ځای يې مشر زوی ازمور تر بحث لاندې سنبها، د سرکښو مرهټو سرغنه سو او د پلار په دود يې په دکن کې د مغلو په پاچاهۍ سيمو باندې د بريدونو لړۍ جاري وساتله، دغه د مرهټو ياغي سرغنه سنبها د پلار تر مرګ اته کاله وروسته د کابل او هندوستان د مغلي پاچهۍ د لښکرو په لاس کښېووت. لومړۍ ړوند او بيا وواژه سو (۴).

د ۱۱۰۰ هـ ق کال د محرمې په پنځلسمه يې ورور راما او ددوی د کورنۍ تر شل زياتې ښځمنې د مغلي لښکرو په لاس کښېوتلې. ددغې پېښې تاريخي ماده Chro Nogram داده:

بازن و فرزند سنبها شد اسير ۱۱۰۰ هـ ق (۵)

ددغې تاريخي مادې د موندلو نسبت نامتو بېدل پېژاند ډاکټر عبدالغني پاکستانی ابوالمعاني حضرت ميرزا عبدالقادر بېدل (۱۰۵۴- ۱۱۳۳ هـ) ته کړی دی، دده کتاب په پارسي ترجمه احوال و اثار ميرزا عبدالقادر بېدل کې راغلي دي:

چون سنبهاجي دستگير شد. عبارت ذيل از زبان بېدل جارج گرديد، با زن و فرزند سنبها شد اسير قطعه تاريخ اخر الذکرزبان زد همه گرديد و در ماثرالعلما (کذا) ذکراست. (۱۱) (۶).

ددغه رانقل سوی عبارت ماثرالعلما ددغه مخ په ځلرم لمن ليک کې ماثر الامراليکلي (۷) او د تاليف نسبت يې صمصام الدوله شهنواز خان عبدالرازق خوافی (۱۱۷۱ هـ ق مړ) ته سوی دی، د نوموړی شهنواز خان د ماثر الامراء اردو ترجمه زما په کتابتون کې سته ما د نوموړی سنبها د زوی ساهوجي هونسله تر عنوان لاندې ښېړنه وکتله هلته يې د سنبها او کورنۍ د بند له پاره دغه تاريخي ماده راوړې، خو د موندونکي (مستخرج) نوم يې نه دی ليکلي د ماثر الامراء د اردو ترجمې عبارت دا دی:

وه سنبها جس روز شاهی لشکر مے داخل هور هاتها سزاليلے تختنه اورتوپے اس کے سر پرتهے پرچهوتا برا خوش تها. با زن و فرزند سنبها شد اسير ۱۱۰۰ هـ ق. اس واقعے کے تاريخ لے (۸).

د اورنگزيب عالمگير د دربار رسمي وقايع نويس محمد ساقي مستعد خان (۱۰۶۱- ۱۱۳۶ هـ ق) په خپل کتاب ماثر عالمگيري (د تاليف ختم ۱۱۲۲ هـ ق) کې د دغې تاريخي مادې موندونکی عنايت الله ښوولی دی. چې د پلار

اورنګزیب عالمګیر په دربار کې د شهزاده اعظم شاه (۱۱۱۹ه ق مړ) وکیل و د دربار نوموړی رسمي وقایع نویس محمد ساقي مستعد خان د ۱۰۹۹ ه ق کال په پېښنور کې لیکي دي:

د سنبها او کورنۍ دبند تاریخي مادې ډېرو شاعرانو او ادیبانو موندلې دي، خو د پاچا اورنګزیب عالمګیر د عنایت الله خان موندلې تاریخي ماده:

"با زن و فرزند سنبها شد اسیر" ځکه خو ښه سوله چې له پېښې سره یې مطابقت درلود، ددغې تاریخي مادې موندونکی نوموړی عنایت الله خان د پاچا له خوا و نازول سو او انعام یې وموند (۹).

۱- پخوا د مهاراشتر ولایت اداري مرکز دولت اباد (پخوانی دیوګیر) و دولت اباد له بمبایي څخه ختیز لورته لږ شمال ته کوږ تقریباً یوسل وپنځه شپېته میله واټن لري اندیاسنترل ریلوې لین یې جنوب ته تېرېږي.

۲- په دغه وخت کي د پښتو ژبې نامتو شاعر خوشحال خان د رنتهبور په زندان کي بندي و.

۳- د سیوا د تېښتې کال حافظ هدایت الله له دې قراني ایته را ایستلی دی: ان شانئک هوالابتر) په دغه تاریخي ماده کي ت پر نس شمېرل کېږي.

۴- ددغې پېښې تاریخي ماده ده کافر بچه، جهنمی رفت-۱۰۹۹ ه ق.

۵- په دې تاریخي ماده کي زیاتول او کمول نسته. دې ته مطلق تاریخ وایي:

۶- وګ، احوال و اثار میرزا عبدالقادر بیدل د میر محمد اصف انصاري ارسي ژباړه ۹۹ مخ د کابل چاپ ۱۳۵۱ ش.

۱-د کتاب په غلطنامه ۳ مخ کي دغې چاپي تېروتنې ته هېڅ اشاره نه ده سوې.

- وګ، د ماثرالامراء اردو ترجمه دوهم ټوک ۳۴۵ مخ لاهور چاپ ۱۹۶۹ د پروفیسور محمدایوب قادري ژباړه.

- وګ، د ماثر عالمګیراردو ترجمه ۱۳ مخ د کراچۍ چاپ ۱۹۶۳ ع.

ایا دوهم خلیفه د نو شېروان په وختو کي زوکړی و؟

مولانا کمال الدین حسین (۹۱۰ ﻫ ق مړ- په هرات کي ښخ) چي په واعظ کاشفي شهرت لري (۱) د هرات له وتلو ملایانو او سترو لیکوالو څخه و تفسیر حسینی (مواهب علیه)، جواهر التفسیر، انوار سهیلي، جامع المتین (د حضرت یوسف قصه) روضه الشهداء) مخزن انشا (صحیفه، شاهي) اختیارات، لب لباب معنوی، اسرار قاسمي (نیرنجات) اخلاق محسني اونور... دده له مولفانو څخه دي.

اخلاق محسني يې د ۹۰۷ ﻫ ق کال تالیف دی" ز اخلاق محسني" يې د ابجد پر حساب د تالیف تاریخي ماده ده. دا کتاب مولف د هرات د هغه وختني مغل پاچا سلطان حسین بایقرا (۸۷۳-۹۱۱ ﻫ ق) د زوی ابوالحسن میرزا (۹۱۳ ﻫ ق مړ) په نامه لیکلي او پر څلوښتو بابونو يې وېشتلی دي د کتاب په نه دېرشم باب کي چي " رفع اشرار" يې عنوان دی راغلی دی:

" از امیر المومنین عمر (رض) در کتاب جواهر الامارت نقل کرده اند که ایشان گفتند: وقتی در جاهلیت به تجارت جانب مدائن می رفتم و چهل جامه از بردیمانیی با من بود چون به حوالی مدائن رسیدم. دزدان سر راه گرفتند مراغارت کرده بردها بردند. من به صد محنت خود را به مدائن رسانیدم و به دار خواهی به درگاه نوشیران رفتم چون صورت تظلم من به سمع نوشیروان رسید و بر کماهی حالات من اطلاع یافت. حاجبی را فرستاد تا دست من گرفته مرا به وثاقی فرود او رد وگفت این جاه باش تا دزد را طلب کنند و بردها را بازستانند. من در ان وثاق می بودم و هر روز از مطیع خاص خوانچه طمام ملوکانه می اوردند و پیش من می نهادند و من هر روز بدرگاه کسری

میرفتم و نظاره مراسم مملکت دا دی و رعیت پروری می کردم تا بعد از چهل روز به و ثاق در امدم.
جامه های برد را دیدم نهاده و دستی بریده انجا افتاده و کاغذ چهل تنگه زر سرخ دروی و بران کاغذ نوشته: چهل روز بایستادی تا دزد را بدست اوردند و رخت تو به نزد تو رسید این چهل تنگه مزد چهل روز انتظارتست، چون به ولایت خود رسی ازما شکایت نه کنی..."
د رایت او واقعیت ددغه روایت او حکایت منل ردوی دا ځکه چي دوهم خلیفه حضرت امیرالمومنین عمر فاروق "رض" د ساسانیانو د نامتو او په عدالت مشهور پاچا نوشیروان تر مرګ څو کاله وروسته زیږېدلی دی. په دې تفصیل:
د حضرت عمر "رض" د زوکړې کال:
د مسلمانانو دوهم راشد خلیفه حضرت عمر فاروق"رض" د عمر په باب اختلاف دی.ابن اثیر"ابوالحسن عزیز الدین علي بن محمد جزري (۵۵ه-۶۳۰ ق) لیکلی دی:
"وایي : د حضرت عمر "رض" عمر ۵۵ یا ۶۰یا ۶۱ یا درې شپېته کاله و ، خو ما ته وروستی ر وایت یعنې ۶۳ کاله غوره ښکاري ." "۲"
د ابن اثیر ددغې لیکنې له مخې د امیرالمومنین حضرت عمر فاروق "رض" د زوکړې کال باید په روڼ سره "دعلي الترتیب " د عیسوي شمسي سنې له ۵۹۱-۵۸۶-۵۸۵-۵۸۳ کلونو سره برابره وي چي په دغو کي د ابن اثیر د انتخاب له مخې ۵۸۳ ع کال د باور وړ بریښي دا ځکه چي حضرت عمر "رض" د (۲۳) ه ق کال د لوی اختر د میاشتې په شپږویشتمه د مغیره ابن شعبه "رض" د فارسي مریي (ابو لولو) فیروزان له لاسه ټپي شوی (۳)او تر درې ورځو ژوند وروسته د دغه کال په ورستی ورځ مړ دی. د (۲۳ه ق)کال وروستی ورځ د زاړه تقویم له مخې (۶۴۴) عیسوی کال د نوامبر له (۶) سره

برابره ده. "شوق" به تاریخ اسلام (۴۰۸مخ ، کي د امیر المومنین عمر "رض" عمر (۶۳) کاله ښوولی دی چې له دې حسابه باید د حضرت عمر "رض" زوکړه په (۵۸۴ ع) کال پېښه وي. محمود شیث خطاب هم په الفاروق الفاید مخ کې د حضرت عمر "رض" د زوکړې کال ۵۸۴ع کال ښوولی دی.

شبلي نعماني (۱۹۱۴ع مړ. په الفاروق (۳۰)مخ او اکبر شاه خان نجیب ابادي (۱۹۳۸ع) په تاریخ اسلامي کي (۲۲۶\۱) مخ د امیر المومنین حضرت عمر "رض" د زوکړې کال په باب لیکلي دي:

"د مشهورو روایتونو له مخې د حضرت امیر المونین عمر فاروق "رض" زوکړه تقریبا تر هجرت څلویښت کاله د مخه پیښه ده.

په شمسي حساب څلویښت قمري کاله په شمسي حساب تقریبا ۳۸ کال نه نیمي میاشتې کېږي دغه وروستی عدد چې د هجري سنې له لومړي کال (۶۲۲ع) څخه و باسو تقریبا (۵۸۴) پاتېږي.

دکتور حسین ابراهیم حسن په تاریخ الاسلام (۲۰۸\۱مخ) کي د ابن اثیر د اسد الغابه في معرفه الصحابه (۵۳\۴ مخ) په حواله لیکلي دي:

"حضرت امیرالمونین عمر "رض" د اسلام تر پیغمبر حضرت محمد صلی الله علیه وسلم دیارلس کاله کشر و".

د حضرت محمد "ص" زوکړه پر ۵۷۱ کاله پیښه ده.

دیارلس کاله چي پر ۵۷۱زیات کړو د حضرت عمر "رض" د زوکړې کال ۵۸۴ عیسوی راوځي.

د ایران نامتو ساساني پاچا نوشیروان په ۵۳۱ ع کال پاچا شوی او تر ۴۸کالو پاچاهي وروسته په ۵۷۹ ع کال مړ دی.

د دغې څیړنې له مخې دا ثابتیږي چې د مسلمانانو دوهم راشد خلیفه امیر المومنین فاروق اعظم حضرت عمر "رض" د نو شیروان تر مرګ څلور. پنځه کاله وروسته زیږدلی دی او داسې ښکاري چي د جواهر الامارت روایت له

خانه جوړې سوې خبرې دي او په اخلاق محسني کي د هغه نقل کول له تحقیق سره بې پروایي ده.

پای لیکونه:

۱. عبیدالله بن ابو سعید الهروي په مزارات هرات (۴۲\۲ مخ) کي د واعظ کاشیفي د مرګ کال ۹۰۸ه ق لیکلی دی.

۲. ابوالغداد عماد الدین اسمعیل د مماه واکمن ۷۲۲ه ق مړ. پخپل تاریخ (۱۷۴\۱ مخ) کي او د مصر نامتو لیکوال محمد حسین هیکل په "الفاروق عمر" کي د ابن اثیر دغه لیکنه نقل کړېده.

۳. په تحفه العودم (۷۱ مخ) کي د امیر المونین حضرت عمر "رض" د وژونکی لقب بابا شجاع الدین لیکلی دی. په دغه کتاب کي د امیر المومنین حضرت عمر "رض" د تېپي کېدلو او شهادت ورځې سعدي بللې سوې دي.

۴. و: رحمه العلمین (۶ مخ) د علامه محمود پاشافلکي د څېړني له مخې د حضرت محمد "ص" د زوکړې نیټه (۵۷۱ ع) کال د لومړي خور نهمه ورځ ده خو مشهوره دا ده چي حضرت پیغمبر "ص" د لومړي خور پر ۱۲ دنیا ته راغلی دی

۵. وګ: تاریخ کامل ایران ۷۸-ایران باستان ۱۸۵\۱ مخ او نور...

مامون که هارون؟

ایا رښتیا هم یحیی برمکي د مامون په وختو کې مړ دی؟

حکیم ابوالمجد مجدود بن ادم سنایي غزنوي "رح" د "۵۴۵ ق په شاوخوا کي مړ په غزني کي ښخ" د پارسي ژبې له نامتو شاعرانو څخه. لوی عارف او ستر سالک و، د شعر غټ دیوان لري. حدیقه الحقیقه سیرالعباد الی المعاد. کارنانه بلخ. تحریمه القلم و تجربه العلم مثنوی ګانې او په نثر کي رساله اعتراض مقدمه او مکاتب دده دي. ځینې څېړونکي طریق التحقیق"چي ځینو زادالسالکین بللي دي" بهرام و بهروز. عشق نامه. عقل نامه "چي مدس رضوي د سنایي اباد په نامه په تهران کي چاپ کړېده" هم د حکیم سنایي(رح) بولي. خو په دې نسبت کې شک سته. ځینې څېړونکي خو د بهرام و بهروز مثنوي د کمال الدین بنایي هروي "په ۹۱۸ ق کال وژل سوی" د عشق نامې مثنوي د حکیم شفایي اصفهاني "۱۰۳۷ ق مړ" او طریق التحیق د احمد حسم بن محمود نخچواني ګڼي او زیاتوي چې د "بنایي" او "شفایي" په لوستلو کي له سنایي سره تصحیف پېښ سویدی.
د حکیم سنایي په مولفاتو کي د حدیقه الحقیقه مثنوي "۵۳۸ ق تکمیل" ډېر شهرت او قبول لري ددغه کتاب په لسم باب کي یوه پېښه راغلې ده چې عنوان یې دی: "ګفتاردر خون ناحق ریختن-حکایت مامون" دا پېښه داسې بیان سوېده:

چون تبه شد خلافات مامون — ریخت مر خلق را بنا حق خون
کرد برال برمک ان بیداد — که کسی زان صفت ندارد یاد
یحیی بی ګناه را چون کشت — ګشت بروی زمانه تند و درشت
مادری داشت یحیی مظلوم — پیرو عاجز زکام دل محروم

جفت اندوه گشته از بد دهر عیش شرین بدوشده چون زهر
باز گفتند حال مامون را عرضه کردن حال محزون را
که دعای بدت همی گوید ملکت را زوال می جوید
دل او خوش کن و ز حقه بکاه باز بخواه از عجوزه عذر گناه
رفت مامون شبی ز خلق پنهان بر کشاده بعد ز جرم زبان
در و گوهر بسی بد و بخشید راه و سامان کار خود این دید
گفت کای ما در ان قضایی بود چون قضا رفت، زاری توچه سود؟
بعد از این کارهای باهش کن از دعای بدم فراموش کن
گر چه یحیی نماند و یافت گزند من ترا ام بجای او فرزند
من بجای اویم دل خوش دار حقه رکین و دعای بد بگذار
مادر پیر داد کار بداد در زمان پیش وی زبان گشاد
گفت: که ای میر! بازده خبرم من بشخصی چگونه غم نخورم
که اورا چون تویی عوض باشد درست چون جوهر وعرض باشد
بابزرگی که امدت حاصل هم نباشی بجای وی در دل
چون تویی با هزار حشمت وجاه نیست مارا بجای ان دل خواه
چون وی را بگوی: بتوان کرد که بود مادرش زانده فرد؟"
این چنین لفظ چون درشهسوار یادگار است زان زن بیدار
گشت زان یک سخن خجل مامون بعد از این خود نریخت هر گز خون

د حدیقې په دغه رانقل سوی حکایت کې دوې خبرې له واقعیته لرې دي:

۱ د پنځم عباسي خلیفه هارون الرشید "۱۷۰-۱۹۳ ه ق" وزیر یحیی برمکي بلخي چا نه دی وژلی. دی د نومړي خلیفه په زندان کې په خدایي مرګ مړ دی.

د نوموړي يحيى د زوى جعفر برمكي دكوسي. كرسې ابن خلكان" ابوالعباس احمد - ۶۰۸-۶۸۱" په وفيات العيان كي دخپل مشرنيكه نوموړي يحيى برمكي د مړينې په باب داسې ليكلي دي:

" د يحيى د مرګ سبب كومه ښكاره او ټاكلې ناروغي نه وه، پله پسې غمونو او زړتيا لاس سره يو كړ، يحيى يې له منځه يووړ."

ځينو مورخانو دا هم ليكلي دي:

يحيى چي په دې پوه سو مرګ د زندان دروازې ته را رسېدلى دى، يو ليک يې خپل مشر زوى فضل (۱۹۳۵) ه ق زندان كي مړ" ته چې له ده سره بندي و وركړ چي دده تر مرګ وروسته يې خليفه هارون الرشيد ته ورسوي، ددغه ليک مهم ټكي دا وو: " قد تقدم الخصم الى موقف الفصل و مدعى عليه فى الاثر و الهاكم لايحتاج الى بينه".

ژباړه: مدعې د فيصلې ځاى ته ولاړ مدعى عليه په پسې دى او حاكم شاهدانو ته اړ نه دى.

(۳) د يحيى برمكي مرګ ۱۹۰ ه ق كاله محرمې په درېيمه د خليفه هارون الرشيد دخلافت په وختو كي د هارون الرشيد تر مرګ تقريباً درې نيم كاله د مخه پېښ دى. د نوموړي هارون الرشيد زوى اووم عباسي خليفه مامون الرشيد " محرم ۱۹۸ رجب ۲۱۸ ه ق " د يحيى برمكي تر مرګ اته كاله و څو ورځې وروسته د بغداد خلافت ته رسېدلى دى، د هارون الرشيد او مامون الرشيد د خلافتونو تر مينځ د مامون د ورور امين الرشيد د خلافت دوره وه. امين الرشيد د ۱۹۸ه ق كال د محرمې په پنځه ويشتمه په بغداد كي وواژه سو. د خلافت دوره يې څلور كاله او اووه مياشتې او ديرويشت ورځې وې.

دا چي د حديقې په زياترو خطي او چاپي نسخو كي د برمكي وژونكى مامون الرشيد ليكلي دي داړو.

هېڅا يې د سهي کولو او سمولو د لاوري نه ده کړې. د نسخه ليکونکو او چاپوونکو د امانتدارۍ دېره مننه. خو پس له دې چې ځوک حديقه الحقيقت چاپوي. ښه به دا وي چې د مامون پر ځای هارون وليکي دا اړونه نه وزن ته تاوان پېښوي او نه قافيې ته.

هارون او مامون دواړه د " فعلان" پر وزن دي او دا دواړه نومونه چې د قافيې د کلمې په توګه راسي، د دواړو روی " ن" او رديف " واو" دی. دواړه کلمې متحدالروی مردفه قافيه جوړوي. زما په خيال دا بې ازاره اړونه به يو خو د حديقې روايت وحکايت واقعيت ته نژدې کړي او بل به د حکيم سنايي غوندې پياوړي شاعر وينا څه تهذيب شوی وي، د " څه قيد مې له تهذيبه سره ځکه وليکه چې ايراني اديب پوهاند مدرس رضوي د حديقې په پورتني حکايت کې د يحيى برمکي مورته د هارون الرشيد تګ د دوو ښلو پېښو ګډون بولي، دی زياتوي:

مامون الرشيد د خپل وزير فضل بن سهل " چي په ۲۰۲ ه ق کال په سرخس کې وژل سوی دی".

مور ته د پاتا له پاره ورغلی او هغې ته يې ويلي وو: " د فضل پر ځای اوس زه ستا روی يم".

هارون الرشيد پخپله د يحيى مور ته نه دی ورغلی بلکې يو خط يې هغې ته د تسليت له پاره ورلېږلي دي چې د هغه خط جواب د يحيى مور نه بلکې ددې مړور د جعفر کونډې " عتابې" په خپل قلم ورته ليکلی دی

ايا په آل تمغا کې آل د اولاد معنا لري؟

آل تمغا توصيفي ترکيب دی، په دې ترکيب کې پښتو په څېر صفت " آل" تر موصوف " تمغا" وړاندې راغلی دی، د آل او تمغا معناوې دا دي:

آل: په پښتو قاموس ۲۷/۱ مخ کې د سره (سرخ) په معنا کښلی دی، آل په دغه معنا په ظفر اللغات ۵۲ مخ پښتو ژبه ۹۷/۱ مخ او پښتو- پښتو تشريحي قاموس ۶/۱ مخ کې هم شته، د خوشحال خان (۱۰۰) هـ ق مړ په يوه بيت کې آل د سره په معنا داسې راغلې ده:

چې مې اوښکې هسې ال شوې
دواړه سترګې مې سرې لال شوې

(مرغلرې "۲۸۳" مخ)

په پورتني بيت کې آل کلمه ارواښاد لوی استاد علامه حبيبي د مرغلرې د ۲۸۲ مخ په لمن ليک او ښاغلي يار محمد خان مغموم خټک په خوشحال فرهنګ ۲۲/۱ مخ کې په سره او سره رنګ معنا کړېده، ارواښاد استا کامل مومند په کليات خوشحال خان خټک ۲۴۲ مخ کې پر سره او سور رنګ سربېره يو ډول شراب هم آل بللي دي، ښاغلي مغموم خټک د نوموړي خوشحال فرهنګ په دوهمه برخه کې بيا آل راوړې او د يوه ډول شرابو معنايې پر زياته کړېده، د آل دغه معنا د سعيد اشرف مازندراني په دغه پارسي بيت کې راغلې ده:

لبش گلناري از لعل بتان بوسه ساغر
جمالش چهره ای از آل شیرازی که میدانی

سلیم طهرانی د ال پر ځای د شراب کلمه کار کړیده داسې:

سلیم معتقد نظم خواجه حافظ باش
که نیشه بیش بود با شراب شیرازی

زما "رشاد" گمان دا دی چې د شیراز شراب به په رنګ سره وو او له دغه امله به یې نو د آل په نامه یادول ، خو زما گمان د بهار عجم دا لیکنه د باور پولې ته رسوي:

در تمام ولایت ایران رنگی راکه از گل کاژیره میکشند آل گویند وآن مخصوص است به شیراز که بهترین تمام ولایت ایران در شر از رنگ آل میسازند و شراب شیراز نیز در آن شهرت دارد.

آل کلمه په نورو پارسي لغتنامه کې هم په سره او سره رنګ معنا شوېده او د سراج الدین علیخان ارزو (۱۱۶۹ ه ق) مړ په دې بیت کې هم دغه معنا لري:

بر سرما تیره روز ان یار شنجونی زده است
در بر او چون شفق دیدم قبای آل را

خو وارسته سیالکوټي په مصطلحات الشعرا (۲۰ مخ) د (۱۱۸۵ ه ق) تالیف کې راوړي دي:

پخوا آل دسور بخون په معنا و، وروستنیو د مطلق سره په معنا کار کړیدی، لکه شراب آل، چهره آل، جامه آل، گل آل او ....

په برهان قاطع، مصطلاحات الشعرا او شمس اللغات کې چې آل د پاچا د مهر په معنا کښلی دی. دغو ښاغلو مولفانو د موصوف تمغا معنا له صفت آل څخه اخیستې ده. مصطلاحات الشعرا مولف د " منیر" د " کارستان" دا فقره په سند کې راوړې ده: برنسب نامه اهل سخن آل میزنم

دلته مهر چې آل موصوف دی. محذوف مقدر دی

او د شمس اللغات مولف ته دا گمان د تراري قهستاني (۷۲۰ هـ ق) مړ له دې بيته پيدا دی:

نشستند و فرمان نهادند آل
که آن است نقش خجسته بفال

پدغه بیت کې آل د هغه فرمان صفت دی چې سور مهر به پرې لګېدلی و.

زموږ د کابل پارسیوانان بلې یا اور ته الو وایي په دوی کې متل دی:

" ده زمستان اَلوَ به از پلو"

په برهان قاطع کې د (۱۰۶۲ هـ ق) تالیف کې الاو الاو د هغه اور په معنا راغلی دی چې سرې لمبې ترې جګېږي د برهان قاطع حاشیه لیکونکی نامتو ایراني محقق ډاکتر معین په لمن لیک کې الاو ته د لمبې معنا کښلې ده او دا بیت یې د شاهد په توګه راوړی دی:

بر اوج گنبد گردون از آن بتابد هور
که یافت از تف قندیل مرتضی الاو

په برهان قاطع کې يې الاوه د نغري په معنا راوړې ده چې هلته اور بلېږي.
په نعنيوبي ژبه (al) اور ته وايي، په کردي ژبه لمبه الاو بولي. آل په کردي کې د سره په معنا دی او آل+يون سور کېدلو ته وايي.
د آل او الاو تر منځ پر لفظي نزديکيت سربېره معنوي اړيکې هم د مجاز په توګه سته او له لمبې او اور سره سور والی لازم دی، پته دې نه وي چې په غياث اللغات د (۱۲۴۲ هـ ق) تاليف کې آل دا سره په معنا پارسي لغت بلل سوی دی. خو په ترکي لغت ۷٦/۱ مخ کې آل د سره معنا جغتايي ترکي لغت بللی دی او ليکلي يې دي: (په چغتايي ترکي کې د آل يوه معنا سور او سور رنګ دی. په نورو ترکي لغتنامو کې هم د آل کلمې دغه معنا خوندي ده. آل چيچک په ترکي کې د سره ګل په معنا دی په تاتاري ترکي کې هم سور آل بولي.
د عثماني ترکي ژبې شاعر محمد عبدالباقي (۹۳۳-۱۰۰۹ هـ ق) کلمه د سره په معنا په دې بيت کې راوړېده.

اشجار باغ خرقه تجريد کير ديلو
باد خزان چمن ده آل آلدی چناردن

ژباړه:
د بڼ ونو د تجريد ګودړې په خان کړېده، د مني باد په چمن کې د چنار سرې پاڼې شکولي دي.
د زړې ترکي ژبې په لغتنامه (۲۲ مخ) کې يې د آل لغت بله معنا سور ورېښمين ټوکر کښلی دی چې يې موږ الوان بولو. البته زموږ الوان ورېښمين نه دی کنډکين (نخي) ټوکر دی، پښتانه سره رنګ ته الواني رنګ هم وايي.
نوموړي ډاکتر معين آل کلمې ته د برهان قاطع د (۲۸۳ مخ) په لمن ليک کې دا هم کښلي دي. په سنسکريت ژبه کې يې سور رنګ (arusa) باله. ما(رشاد) په

سنسکریت کې دغه کلمه د سره په معناونه موندله. البته پر (aru) کلمې ور پېښ سوم چې په سنسکریت کې یې بوریا غنم رنګ ته ویل په وروستی سنسکریت ژبه کې (الی) د پېغلې یا مینې (معشوقې) په معنا له (aru) سره یې اړیکې نه ښکاري. دا ځکه چې د هندوستان په سکنیو کې غنم رنګ په ښایستو کې شمېرله کېږي. خو په ویدا کې arusa د سره رنګ په معنا سره په ځینو فرهنګونو کې دا هم لیکلی دی چې په هندي ژبه کې (آل) لورندو ته وایي لورند په پارسي ژبه کې روناس روبین او په اوسني هندي ژبه مجیټه بولي. ددغه بوټي له رېښو او ښاخو څخه سور رنګ جوړېږي. جرمني ورېښم او ټوکران په رنګوي.
آل کلمه د سره په معنا روسي ژبې ته هم تللې ده. د روسي ژبې د استمولوژي په لنډ فرهنګ (۲۲) مخ کې لیکلي دي (a biu) د (alay) کلمه زړې روسي ژبې له ترکي څخه اخېستې ده او سره رنګ ته الی ویله کېدله د روسي ژبې مفصل استمولوژي فرهنګ هم دا استفاده منلې ده. روسان سور ګل (مذکر) alaq kqpeba (مونث) او سره غوا ybemok albiu بولي. په روسي ژبه کې (alema) د سور کېدلو معنا لري. یوې روسي لیکوالې د خپلې روز نامچې د ۱۹۴۱ ع کال د اګست د شپږویشتمې ورځې په بیان کې راوړي دي:

ژباړه: خوونې د منې (خزان) لپاره تیارې سوې دي. په زرینو او سرو جامو یې خاونه سینګار کړي دي. په پارسي فرهنګونو کې د آل کلمې نورې معناوې هم کښلې دي لکه:

۱- سکام د کردې ستنې.

۲- یو راز کب (ماهي) دی چې پر بدن باندې د روبي په څېر کردې سرې تپلې لري.

۳- دیوې روې (بلا) نوم دی چې وایي تازه لنګو ښځو ته راځي، د کابل پارسیوانان یې مادر آل بولي. خرافاتي ښځې وایي:

د روې مخ تک سور وي.
په عربي ژبه کې آل د اولاد او ژړې (سراب) معناوې لري.
په ترکي ژبه کې د آل بله معنا چل چم، دروه او تېرایستنه ده مصدره څخه د واخله په معنا د آمر صیغه ده.
په برهان قاطع کې چې آل په ترکي ژبه کې د پاچهانو د مهر په معنا راغلی دی سهي خبره نه ده، په آل تمغا ترکیب کې یې د موصوف معنا له صفته اخېستې ده.

تمغا:

په پښتو ژبه کې هغه داغ یا نښه تغمه بولي چې د لښتې یا متروکې (غمچنې) د وهلو په اغېزه پر بدن پاته وي، زموږ د زماني ځلمي شاعر عبدالغفور لېوال جمړ یانې ویلي دي:

د زېښلې سباوون پرپستو شونډو
د ګلپېغلو شونډې بیا تغمې، تغمې دي

د مغول پاچا اورنګزیب (۱۰۶۷-۱۱۱۸ هـ ق) د زماني شاعر خواجه بنګښ د حضرت علي (رض) په ستاینه کې ویلي دي:

دوباره به چا ژوندی لیدلی نه وي
چې خوړلې یې دده د لاس تغمه ده

دلته له تغمې څخه مراد هغه اله ده چې تغمه یې د وهلو اغېزه وي، دې ته په مرسل مجاز کې د موثریت علاقه وایي. د تغمې کلمې مقلوب تمغه ده چې اوس په پاکستان، شمالي هندوستان او سرحدي پښتو کې د نښان او بادرۍ په معنا

کارېږي. دا یې نوې معنا په زړه ترکي ژبه کې تغمه د مهر په معنا وه او(تغمه چې) هغه څوک و چې د پاچا یا امیر مهر به یې ساته چې په پارسي یې مهردار بولي په هغو ایغوري سندونو کې چې پر ۱۴۳۹ ع - ۸۴۳ هـ ق کال لیکلی او په هرات کې موندل سوي دی راغلي دي:

۱ وزیر لیق انگر بردی، تمغه اجاغ:
ژباړه: ده ته یې د وزارت مهر او عزت منصب ورکړ.

۲ کونی بولسبه، قلقی بولور تمغا چي:
ژباړه: که دې منصب و، مهر دار به ځینې جوړ شي.

تمغه کلمه د تمغا په لیک دود پارسي ژبې ته هم راغلې ده، صایب تبریزي ویلي دي:

داغ رسوایی خدا داده است منصور مرا
هست تمغای تجلی لاله طورمرا

ظهوري ترشیزي ۱۰۵۲ هـ ق مړ ویلي دي:

جنس سر چار سوی شهرت نشود
خطی که بر آن نقطه تمغای تو نیست

د تمغا معنا ته په ځینو ملکو او ځینو وختو کې یو راز اتساع پیښ دی. نورې او نوې معناوې یې دا دي:

۱ هغه محصول چې د سوداګرۍ په مالونو اخیستل کېده ابو طالب کلیم ۱۰۱۶ هـ ق مړ د اګرې اکبر آباد په ستاینه کې ویلي دي:

خواجه نصیرالدین طوسي ۶۷۲ هـ ق مړ له وختو رواج سوی دی وایي:
دایران د مغول پاچا غازان خان ۶۹۷- ۷۰۳ هـ ق په وختو کې لېمه سوله په ښارونو کې له منځه ولاړه. د فارس پاچا شاه طهماسب صفوي ۹۳۰- ۹۸۴ هـ ق تمغا محصول بېخي لغوه کړه، خو په هندوستان کې د مغول پاچا جلال الدین اکبر
۹۶۳- ۱۰۱۴ هـ ق وزیر ابوالفضل ناګوري ۱۰۱۱ هـ ق وژل سوی په ائین اکبري ۲۳۶ مخ کې د محصول په معنا دتمغا مفهوم څه نور ښودلی دی، ده کښلي دي:
در هر ملکی جز کشت و کار از مال مردم چیزی خواهند و ان را تمغا گویند.

۲ هغه ټاپه چې د محصول تر اخیستلو وروسته به یې د سوداګر پر مال وهله دا هم یو راز مهر دی.

۳ پاچاهي فرمان، او اله هروي ویلي دي:

روز تفضل سعادات
تمغای قبول حق بطاعات

۴ هغه داغ چې د سرکاري اسانو او اوښانو په کوناټیو به یې واهه، سعید اشرف مازندراني ویلي دي.

برګ لاله ست که فتاده در اغوش نسیم
بر سر هر کفش داغ نشان تمغا

دا هم یو راز مهر و.
زموږ د زمانې هندوستاني لیکوال سیدسلیمان ندوي په لغات جدیده ۱۴۶ مخ کې لیکلي دي:
دمغه کلمه په عربي ژبه کې د مهر او نښان په معنا عربي شوې معربه کلمه ده،
خو په نزهه المشاق فی تاریخ بهر والعراق کې د التمغات په بڼه د تمغا کلمې جمعه د ۶۸۸ هـ ق کال په پېښنو کې داسې راغلې ده:
" علي الذین الحظایري ضامن التمغات د ۶۸۸ هـ ق کال د څلورمې خور په شلمه په بغداد کې د خیانت په ګناه ووژل سو.

آل تمغا:

د مغلو په پاچاهیو کې دولتي مهر څلور ډوله و. دا ویش د هغو رنګونو له مخه سوې چې مهرونه به په رنګېدل او په فرمانونو او احکامونو لګېدل، هغه څلور ډوله تمغاګانې دا دي:

۱ - آل تمغا: سور ۲- کوکه تمغا: شین مهر ۳- قره تمغا: تور مهر ۴- التون تمغا: زرین، طلایي مهر.

د روسیې نامتو محقق او ختیځ پوه بارتولد (۱۸۶۶- ۱۹۳۰) په ترکستان نامه ۲/ ۸۰۵ مخ کې دوه رازه تمغاګانې راوړي دي، هغه کښلي دي:
د متنونو له لوستلو څرګندېږي چې خانانو دوه ډوله مهرونه (تمغاوې) کارولې، یوه ته یې آل تمغا وایه چې د سره مهر معنا لري او بل ته یې کوک تمغا ویله چې د شنه مهر معنا لري. په پخوانیو متنونو کې د آل تمغا اصطلاح ډېره لیدله کېږي.
معین الدین محمد زمچي اسفزاري ۹۰۲ هـ ق د روضات الجنات فی اوصاف مدینه الهرات د ۸۹۷- ۸۹۹ هـ تالیف په ۲۱۵ مخ کې لیکلي دي:

جدا علی ابن اصف پناه عالیجاه قاضی شمس الدین محمد از قصبه روزن بر حسب ال تمغای سلطان محمد خدا بنده ۷۰۳-۷۱۶ ه ق اقضي القضات ممالک بود.

حاشیه لیکونکي سید کاظم امام په لمن لیک کې ورته کښلي دي:

آل تمغا په مغولي ژبه سره مهر ته وایي ځکه چې آل سره او تمغا د مهر معنا لري آل تمغایو څلور کنجه مهر وچې پر پرلیفونو (فرمانونو) حکمونو او لیکونو به یې په سره رنګ لګوه که به دا مهر د سرو زرو د طلا په اوبو لګېدلی و. التون تمغایي باله ځکه چې التون په ترکي ژبه سرو زرو ته وایي که به دامهر په توره سهي لګېدلی و قره تمغایي باله ځکه چې په ترکي ژبه کې قره تور ته وایي.

د حضرت محمد (ص) ګور د مسلمانانو قبله نه ده او زمزم د کوثر چینې ته نه ویل کېږي

Tikam Ramnami په هندوستان کې د ځینو مغولي شهزداګانو او شاهانو دمعاشقو په باب یو ناول کښلی دی چې **Magauls Magni :feecnt** نومېږي، ددې ناول سریزه ۱۹۶۸ ع کال د دسمبر ۱۶ ، ۲۵ قوس ۱۳۴۷ ش په فرانکفورت جرمني کې کښل سوی او کتاب یو کال وروسته پر ۱۹۶۹ ع کال د هندوستان دبمبي په چاپخانه کې چاپ سوی دی، دا ناول په پای کې یو لغتنامه هم لري چې له ۳۰۶ مخه څخه تر ۳۱۶ مخه پورې په لسو مخونو کې ځای سوېده، په دغه لغتنامه Glossary کې مولف د مسلمانانو د قبلې په باب داسې لیکلي دي:

Qibla:

Tred place in Madina where prophet Mohammad is buried, this word is also used for very reverend person.

ژباړه: قبله په مدینه منوره کې یو مقدس ځای دی، هلته د مسلمانانو پیغمبر محمد (ص) ښخ دی، دغه لغت د ډېرو مخورو اومعتبرو خلکو له پاره هم کارېږي.

مسلمانان په دې پوهېږي چې **Tikam Ramnomi** د دوی د قبلې په تعریف کې تېروتلي دي د ناول نا مسلمانه لوستونکي هم باید د نوموړي مولف دې تېروتنې ته ځیروي او په دې وپوهېږي چې قبله عربي کلمه ده، هرې خوا ته چې د چا مخ وي د لغوي معنا له مخې یې هغه قبله ده. د پارسي ژبې نامتو شاعر صایب تبریزي (۱۰۸۰) هـ ق مړ ویلي دي:

هر ګروهی قبله ای دارند، ارباب نیاز
قبله حاجت روای ما دل چاکست و بس

په اصطلاح کې کوم لورته چې مسلمانان لمونځ کوي، هغه خوا خپله قبله بولي د مسلمانانو قبله کعبه ده چې په مکه مکرمه کې واقع ده، نه په مدينه منوره کې، نوموړي صايب تبريزي ويلي دي:

هر سو مرو ای دیده که چون از حرکت ماند
رو در حرم کعبه بود قبله نمارا

برنی یاده شوې کعبه په قران عظيم الشان کې د بيت الحرام او مسجد الحرام په نومونو ياده شوېده. د مسجد الحرام کعبې لورته په لمانځه کې مخ ګرځول پر مسلمانانو باندې په دې ايت فرض سوی دی:

ژباړه: نو وګرځوئ خپل مخ د مسجدالحرام کعبې په لورې او په هر ځای کې چې اوسې، نو تاسې وګرځوئ خپل مخونه په لمانځه کې په لور د هغې کعبې.

پښتانه مفسر د کامې مراد علي صاحبزاده(رح) کښلي دي:
دغه ايت د هجرت په دوهم کال د رجب د مياشتې په وسط د دوشنبې په ورځ ماسپښين د مدينې منورې په مسجد بني سلمه کې نازل سوی دی چې اوس يې مسجد القبلنين بولي.
د کعبې شريفې په باب په سراج الحج کې داسې راغلي دي:

کعبه یا بیت الله د مکې هغې مقدسې کوټې ته وایي چې حضرت ابراهیم خلیل الله د خدای تعالی (ج) په حکم پخپلو لاسو جوړه کړېده... د ټولو اهل اسلامو قبله هم هغه ده یعنې هغې ته په لمانځه کې مخ کوي او سجده کوي. مسلمانان په دغې قبلې یا (کعبې) طوافونه هم کوي.

مدینه منوره چې هلته د مسلمانانو پیغمبر حضرت محمد (ص) ښخ دي د مکې مکرمې شمال ته پرته ده، ځکه نو په مدینه منوره کې مسلمانان د جنوب لورته لمونځ کوي یعنې قبله یې د مکې لور ته ده او په مکه کې چې مسلمانان لمونځ کوي له څلورو خواوو مخ پر کعبه درېږي.

نومړي **Tikam Ramnami** د خپل کتاب په لغتنامه **Glossary** کې د زمزم په باب داسې کښلې دي:

Zum Zum:

Saered water of the chernal stream of Khawsor of the paradise of Mohammadans.

ژباړه: زمزم هغه مقدسې اوبه دي چې د مسلمانانو په جنت کې د کوثر له جاویداني چینې راوځي.

دلته له مولف څخه د زمزم او کوثر چینې ګډې شویدي، دی په دې نه دی پوهیدلی چې د زمزم دعقیدې له مخې کوثر چینه د جنت په دروازه کې واقع ده. د واصل روښاني په دیوان کې حاجي او زمزم کلمې د مراعات النظیر په ډول داسې راغلي دي.

د ګمان له زنګي زړه په سینه تور دی
حاجي هر څو سینه وللې په زمزم ده

د زمزم په باب په پښتو قصص القران کې داسې کښلي دي:
بي بي هاجرې (د حضرت اسماعيل مور) اووه کرتې د صفا او مروه په منځ کې منډې را منډې ووهلې... په فرمان د الله پاک جبرائيل(ع) راغی. مقام د زمزم يې په وزر يا پښه وواهه، له هغه ځايه اوبه ښکاره سوې يا بې واسطې د وزر وهلو الله پاک د اسماعيل له قدمونو سره اوبه راوختلې، په اووم کرتې چې دغه وخت چې بي بي هاجره د مروه دېرې ته را رسېدلې وه چې وی کتل نو د اسماعيل(ع) سره يې اوبه په نظر راغلی فی الحال په دغو اوبو پسې راغله. د اوبو نه ګير چاپېر غاړه يې وتړله، اوبه يې له بهېدلو نه بندې کړې، دوی به دا اوبه د زمزم څښلې او الله پاک په خپل قدرت سره دا اوبه د دوی د خوراک، څښاک دواړو لپاره کافي وګرځولې.
په پارسي قصص القران کې هم پورتنی مطلب کټ مټ راغلی دی.
په بدايع الزهور فی وقايع الدهور کې د زمزم تسميې په باب داسې کښلي دي:
اذا سمعت هاتضا يقول ارجعی انبع الله لک الما فرجعت فوجدت الما قد نبع بين اقدام اسماعيل و هويفور ويسيع فخافت هاجره منه فقالت زم زم يا مبارک حتی امسک عن جريانه فلذا سميت زمزم.
ژباړه: هاجرې د هاتف غږ واورېده چې ويل يې: " ستنه شه خدای ستا لپاره اوبه را وختلې". هاجره چې د اسماعيل د پرونې ځای ته ستنه سوله که ګوري چې د حضرت اسماعيل(ع) له پښو سره چينه پيدا سوېده، اوبه يې خوټکېږي او شاوخوا ته تيتېږي، دا و بېرېدله چې د چينې اوبه به په شګو کې ورکې شي نو يې اوبه ته وويل: زمزم يعنې ځئ مه. ځئ مه اوبه ددې په وينا هلته تم سولې او له دغه امله نو ددغې چينې او د هغې د اوبو نوم زمزم سو.
يو نبوي حديث هم ددې نومونې تسميې ملاتړ کوي، وايي حضرت پيغمبر(ص) ويلي دي:

رحم الله ام اسماعیل لوانها لم نقل زم زم یا مبارک فکانت زم زم علینا جاریه.

ژباړه:
خدای دې د اسماعیل پر مور ورحمېږي که دیٰ د زمزم چینې ته زمزم نه وای ویلی، اوس به زمزم یو بهانده چینه وای.
په " بین التاریخ والاثار" نومي کتاب کې هم د زمزم بیان راغلی دی او هلته کښلي دي:
د مکې مکرمې پخوانی نوم وادي اجر و، اسماعیل او مور یې چې ابراهیم(ع) دغې ناوې ته راوستل د دوی د تکریم لپاره لوی خدای د زمزم چینه پیدا کړه.
په سراج الحج کې راغلي دي:
اننګي د کعبې د غلاف د کعبې د دېوال سر موږه ...
بیا د زمزم کوهي ته لاړ سه، قبلې طرف ته مخ کړه ودرېږه او د زمزم اوبه په مړه ګېډه په درېو دمو سره ښه طرح وڅښه او زیاتې اوبه پخپل بدن باندې واچوه.
اوس هم چې حاجیان له مکې مکرمې څخه خپلو ټاټوبو ته ستنېږي، یو څه د زمزم اوبه د سوغات په توګه تبرکاً ور سره راوړي.

John. B. Nos پخپل کتاب Man s Religions کې د زمزم د موقعیت په باب لیکلي دي:
د زمزم څاه د کعبې له ودانۍ څخه څو ګامه لرې ده (وګ د مکې د بنار بحث) دا و زمزم چې د کعبې (بیت الحرم) په غولي کې د کعبې او صفا تر منځ د یوې چینې نوم دی. اوس راځو د کوثر څېړنې ته:
په یوه نبوي حدیث کې راغلي دي:
" بینمالنا اسیر فی الجنه اذا انا بنهر حافتاه قباب الدرالمجوف قلت ما هذا یا جبرئیل"

ژباړه: کله چې زه په جنت کې رهي وم يوې ويالې ته ورسېدم چې پر غاړو يې د ډډو (منځ تشو) مرغلرو قبې وې. ما له جبرئيل څخه پوښتنه وکړه: دا څه شی دی؟ ده په جواب کې راته وويل: دا کوثر دی چې خدای (ج) تا ته در بخښلي دي، ددغې ويالې خټې خاص. (سپېڅلې) مشک دي.

مولوی غياالدين رامپوري په غياث اللغات کې دا هم زياته کړېده:

د کوثر وياله خو په جنت کې ده مګر حوض کوثر تر جنت د باندې دی او د کوثر چينه له دغه حوضه را خوټکېدلې ده.

په يوه نبوي حديث کې د حوض کلمه هم راغلې ده: انا فرطکم على الحوض.

ژباړه: فرط د فا او را په زورونو په عربي ژبه کې هغه سړي ته وايي چې تر کاروان د مخه مزله ته د مسافرو د خوراک، څښاک د تيارولو لپاره لېږل کېږي، حضرت پيغمبر (ص) خپلو ملګرو صحابه ووته وويل: زه ستاسې فرط يم او په حوض د کوثر باندې به ستاسې لاره څارم.

انګريز ختيځ پوه ډاکتر والتربيليو په پښتو انګريزي ډکشنرۍ کې د زمزم او کوثر معناوې داسې کښلي دي:

زمزم – Magnificent Maghull (زمزم د هاجرې څاه ده، په مکه کې).

کوثر- Name of a well in Paradise (کوثر په جنت کې د يوه څاه نوم دی).

لمن ليکونه:

۱- وګورئ د فوايد موضوع القران پښتو ترجمه ۱۰۸/۲ - ۱۰۹ نمونه د کابل چاپ ۱۳۴۸ هـ ش دوهم چاپ.

موضوع القران د حضرت شاه ولي الله محدث دهلوي (۱۱۱۴-۱۱۶۷ هـ ق) د افتح الرحمان ترجمه القران اردو ترجمه ده چې د مولف دريم زوی مولينا عبدالقادر (۱۲۳۰ هـ ق مړ) کړی او د ديوبند ددارالعلوم استادانو شيخ الهند مولانا محمد الحسن (۸- ۱۳۳۹ هـ ق مړ) اومولانا شبيراحمد عثماني څه اضافي او حاشيې پر کښلی دي.

۲- وګ: تفسیر یسیر (پښتو) لومړی ټوک ۵۶ مخ، دهلي چاپ ۱۳۳۵ ه ق (دوهم چاپ).
۳- وګ: سراج الحج دمیرزا دوست محمد پېښوری تالیف ۱۷ مخ ۱۳۲۹ ه ق (۱۹۱۱ ع) چاپ، لاهور.
۴- وګ: پښتو قصص القران د روح الله تالیف ۱۱۲-۱۱۳ مخونه د پېښور چاپ او د شیخ الاسلام کتاب، دیارلسم جز.
۵- وګ: پارسي قصص القران دصدرالدین بلاغي تالیف ۵۴-۵۵ مخونه د ایران چاپ ۱۳۳۰ ه ش.
۶- وګ: بدایع الزهور فی وقایع الدهور د شیخ محمد بن احمد بن ایاس الخفي تالیف ۷۱ مخ (د پاکستان چاپ)
۷- بین التاریخ و الاثار د عبدالقدوس الانصاري تالیف ۱۹-۲۰ مخونه د بیروت چاپ ۱۹۶۹ ع.
۸- وګ: په صراح- مختار الصماح- او منتهي الارب کې د کثر ماده- او په المنجد او معجم العربي الحدث کې د کوثر کلمه.
۹- وګ: تفسیر القادري شرح صحیح البخاري ۶/ ۱۰۸ مخ- مشکوه المصایح ۴/ ۱۶۰مخ اشقه المعات ۴/ ۴۰۴ مخ.
۱۰- وګ: ځینې مفسران وایي: له انا اعطیناک الکوثر څخه دغه ویاله مراد ده چې په جنت کې بهیږي او ځینې بیا په دغه ایت کې راغلی کوثر په ډېر خیر سره معنا کوي (وګ، پښتو تفسیر یسیر ۲/ ۹۲۸ مخ.
- د فواید موضع القران پښتو ترجمه ۶/ ۱۰۳۲- فتح الرحمان بترجمه القران ۷۲۰- تفسیر یعقوب چرخي ۱۸۳ تنویر القیاس عن تفسیر ابن عباس ۴۶۲۰ مخ او فو...
۱۱- په فواید موضع القران کې لیکلي دي: دغه حدیث د تر درجه لري.
۱۲- تفسیر القادری شرح صحیح البخاري ۶/ ۱۱۲مخ

کاکړ که غلجي؟

موږ د دیرلسمې هجري قمري سدۍ په نومړۍ نیمایي کې د معلومو کندهاري شاعرانو او لیکوالو په لړ کي دوه تنه شمس الدین نامي پېژنو چې مشخصات یې دا دي:

۱- د پښتو دیوان تښتن شاعر شمس الدین چې پر ۱۲۳۸ هـ ق کال یې خپل دیوان بشپړ کړ او په خاتمه کې، یې دغه مطلب ته داسې اشاره کړېده.

د هجرت کلونه څه وو؟
زر دوه سوه دېرش اته وو

دغه شمس الدین په خټه کاکړ دی. ده ویلي دي:

شمس الدین کاکړ په څه بې تمیز نه وي؟
چې بدل یې د ننګ شال کړ په شړۍ
(چاپي دیوان ۳۱)

شمس الدین کاکړ د کندهار د کولچابات نومي کلي اوسېدونکی و. دغه کلی د کندهار د احمد شاهي ښار جنوب شرق لور ته تقریبا اته کیلو متره لیرې پروت دی. دی وایي:

شمس الدین ګل دی په کندهار کې
د دښمنانو په نظر خار دی

(چاپي دیوان ۱۵۷مخ)

یا

لکه لعل په اېرو کې وي بې قدره
هسې پروت دی شمس الدین کولچابات

(چاپي دیوان ۳۲)

د شمس الدین کاکړ دیوان په ۱۳۳۳ هـ ش کال په کابل کې پښتو ټولنې چاپ کړی او ښاغلي عزیزالله خان واصفي مقدمه پر کښلې ده. ددغه چاپي دیوان د بیتونو شمېره تر پنځسو زرو اوړي. (۱)

۲- د مسجع نثر لیکوال د ځلورو پښتو مذهبي کتابونو مولف شمس الدین خان په ختهٔ غلجی ښیي(۲) دده یو کتاب چې خلاصه المریدین نومېږي او د شمس الدین کاکړ د دیوان تر بشپړولو اتلس کاله د مخه پر ۱۳۲۰ هـ ق کال کښل سوی دی پر ۱۳۴۴ هـ ش کال د کابل پوهنتون له خوا د کابل د پوهنې مطبعه کې چاپ او خپور سو.

ژبه یې پښتو ده د عرفان او تصوف مسالې یې څېړلي دي. مقدمه یې چې په دیرلسو مخونو کې ځای سوېده د کابل پوهنتون د ادبیاتو د پوهنځي وتلي اومنلي استاد ښاغلي پوهاند میر حسین شاه کښلې ده. د دوو نسخو مقابله سمونه او اهتمام یې (اوسني ډاکتر) ښاغلی بسم الله خان ځیرمن کړی دی. (۳)

په خلاصه المریدن کې مولف یو ځای کشکنخودي بللی او بل ځای یې ځان ساکن وطن کشکنخود ښوولی دی (۴).

کوشک نخود د پخواني کوشک الرخج، د کندهار او ګرش " دمیرزایانو ګرشک" د لارې پر سر د یوې سیمې (یاولسوالی) نوم دی. کوشک نخود د کندهار د احمد شاهي ښار څخه لویدیز لورته تقریباً اویا کیلومتره واټن لري.

ښاغلی پوهاند میر حسین شاه د خلاصه المریدین په مقدمه کې ددغه کتاب مولف شمس الدین کاکړ بللی دی. په پښتانه شعرا لومړی ټوک او د شمس الدین کاکړ د دیوان په مقدمه (یا- خاتمه) کې یې هر څه معلومات چې د شمس الدین

کاکړ په باب موندلي دي هغه يې د خلاصه المريدين په مولف شمس الدين پورې تړلي دي او دې ته يې نه دی پام سوی چې د پښتنو په معمولو نسبي شجرو کې کاکړ د غرغښتيو يوه پښه ده او غلجي په بېټنيو پورې نښلي.

د مقدمې بله د تامل خبره داده چې نوموړې مقدمه ليکونکي ليکلې ده:

" ډېر احتمال لري چې دی (شمس الدين کاکړ) خپل وطن ته د (هندوستان له سفره) له بېرته راتګ وروسته په کشکنخود کې وفات او هلته ښخ شوی وي". مونږ وينو چې د شمس الدين کاکړ په درست ديوان کې سره ددې چې د خلاصه المريدين تر تاليف کاله وروسته بشپړ سوی دی يو وار هم د کوشک نخود د (کوشک الرخج) يادونه نه ده سوې.

- ښاغلي زلمي هېوادمل دې برکت يوسي چې په فرهنګ زبان و ادبيات پښتو ۲۵۵ مخ کې يې د ديوان تښتن شاعر شمس الدين کاکړ او د خلاصه المريدين مولف مسجع نثر ليکونکی شمس الدين سره بېل کړي دي، خو دې تېروتنې ته يې اشاره نه ده کړې.

ا ځخونه (لمن ليک)

۱- وګ: پښتانه شعرا، ۲/۳۷۰ د شمس الدين کاکړ د چاپي ديوان مقدمه چې په خاتمه کې چاپ سوېده، د سراج الدين خان سعيد او مولوي صالح محمد خان هوتک تذکره الشعراء ۱۶۲، د زلمي هېوادمل، فرهنګ زبان و ادبيات پشتو، ۱۵۶ مخ.

۲- وګ: چاپي خلاصه المريدين ۷۵ مخ (دلته د غلجي پر ځای غلجين کښلی دی).

۳- د خلاصه المريدين يوه خطي نسخه د کابل پوهنتون او بله د پښتو ټولنې په کتابتون کې خوندي وه.

۴- وګ: چاپي خلاصه المريدين ۵۸-۷۵ مخونه.

علی زی که غلزی؟

زه چې کوچنی وم د کهاله له مشرانو څخه به مې د " خوني نادر" او دده د خونریزیو قیصې اورېدلې، دوی به ویل " خوني نادر چې په کومه ورځ یومن سترګې نه وې کښلې، په هغه شپه خوب نه ورته" په کومه ورځ چې به مې د خوني نادر قیصې اورېدلې وې په هغه شپه به په خوب کې بېریدلم، ما به ګومان کاوه کومه بلا زما د سترګو د کښلو په تکل کې ده.

څه چې غټ شوم، مکتب ته ولاړم، په لیک ولوست وپوهېدم د افغانستان د وروستیو سدیو تاریخ مې ولوست، هاله پوه شوم چې خوني نادر د پارس یو ظالم باچا و چې دوی یې افشار نادر بولي (۱) بیا چې د مطالعې سوم په خزانه عامره (۳۷۱ مخ) کې مې ولوستل چې:

" افشار نادر په کرمان کې یو منصبدار وګماره د وژل شویو له ککریو (کله منار) جوړ کړي، یوه ګړۍ وروسته ګمارل سوي منصبدار راغی او عرض یې وکړ. نور کله منار جوړ سو، یو سر کمبود دی. افشار نادر حکم وکړ: دده سر غوڅ او کله منار به بشپړ کړئ (۲).

دغه افشار یا د پښتنو په وینا خوني نادر د (۱۱۴۳ هـ ق په پای د ۱۷۳۱ ع) کې هرات تر لسو میاشتو جنګو وروسته د ابدالیو(درانیو) پښتنو له لاسه ویوست، شپږ زره کوره ابدالي پښتانه یې د غني خان الکوزی او نور محمد خان علی زی ترمشرتابه لاندې د مشهد (پخوانی طوس) سیمې ته وکوچول (۳). (۱۱۵۰ هـ ق کال د لوی اختر په دوهمه ورځ د اپریل ۱۷۳۸ ع) یې په کندهار کې د هوتکو پاچاهي ړنګه کړله، کندهار ښار یې چې تر یوه کال کلا بندی، وروسته نیولی

وکنډواله کړ او ددغه خای پښتانه يې مشهد، ما زندان، ورامین، تهران او نیشاپور ته فرار کړل.

د افشار نادر په لښکرو کې د پښتنو يو فوج هم و چې دهغه سالار به میرافغان باله کېده، د افشار نادر د پاچاهۍ په وروستو لسو کلونو کې (غالباً تر غني خان الکوزی وروسته) نور محمد خان علی زی میرافغان و- نور محمد خان میرافغان په علی زیو کې پېژري او پېژريو کې کلی زی و، پلار يې حاجي اسمعیل خان دهرات د ابدالیو په واکمنۍ کې د لوړ اعتبار تښتن و (۴).

د غازي ستر ټولواک لوی احمد شاه بابا(رح) " ۱۱۶۰- ۱۱۸۶ هـ ق خور له دغه اسمعاعیل خان علی زی " ابدالي" ښځه وه. نوموړي نورمحمدخان میر افغان يې بتری و افشار نادر چې " ۱۱۶۰ هـ ق کال د څلورمې خور په یوولسمه شپه " ۱۷۴۷ ع" د مشهد په شمال کې خبوشان" اوسنی فوچان" ته نژدې په فتح اباد کې د خپلو څو تنو قزلباشو منصبدارانو له خوا ووژه سو" (۵).

د کندهار د نادر اباد په شېر سرخ زیارت کې د پښتانه پاچا د ټاکلو لپاره جرګه جوړه سوه او (۹) ورځې وپائیدله.

میرافغان علی زی نور محمد خان چې په دغه جرګه کې د يوه غړي په توګه ګډون درلود هره شپه به يې د پښتنو د پاچاهۍ خوبونه لیدل، خو بخت يې ملا نه وتړله او د پښتنو پاچهي د احمد خان سدوزي " وروستی غازی ستر ټولواک لوی احمد شاه بابا" په برخه سوله، نور محمدخان علیزی" خوني نادر د وختو میرافغان" خو په خوله څه ونه ویل مګر په زړه کې يې د یاغي توب نقشې جوړولې، د لوی احمد شاه بابا د پاچهۍ په لومړي کال د پښین کالخوایه کرام خان بتي زی ترین او د ښوراوک کالخوایه مقصود خان بړیځي د کندهار دربار تر له راتګ څخه لته وکړله دا د نور محمدخان علي زی د یاغیتوب لپاره پلمه شوله، میاداد خان ساکزی، عبدالرحمان بارکزي، توپچي باشي او ځینو نورو ناراضو خانانو د پښین او ښوراک له کالخوایانو سره په پټه لاس يو کړ. غوښته يې دوی د کندهار په ښار

کې د احمد شاه بابا د پاچهۍ مانۍ را ګروبه کړي. احمد شاه په را خبر سو، ژر يې د بغاوت مخه ونيوله - د باغيانو سرغنه نوموړي نور محمد خان علی زی، مياداد خان ساکزی، او د دوی نور ملګري ووژل (۶) په کندهار کې (سنزرې) د ابداليو

" درانيو" عليزيو کلی دی، د نور محمد خان عليزي مړی په (سنزري) کې خاورو ته وسپارل سو، قبر يې د سنزرې د ولې " ويالې" په ژۍ کې مانده ته نژدې واقع او تر اوسه مشهور دی او د نور محمد خان نيکه د قبر يا يکه خاک پر نامه يادېږي " ۹".

اوس د نوږ محمد خان نيکه د قبر لويديز لور ته سنزري مسجد جامع جوړه وه په دغه جامع کي د جمعو او اخترو لمونځونه هم کېږي. د هلمند په ناوه کې زيندار" زميندار" د عليزيو عمومي ټاټوبی دی. عليزی د ابداليو " درانيو" يوه غښتلی او مشهوره قبيله ده. د نور محمد خان نيکه کورنۍ چې دمير افغان د کهاله په نامه يادېږي اوس د زينداور په " تله رغ" او " البلاغ" کې مېشته دي. د زينداور او زوږ تاريخي کالی" زور" د چارباغ په ناوه کې " تله رغ" او " البلاغ" ته نژدې واقع دی. ويل کېږي د اروانباد عبدالروف بېنوا اخښي" دخور مېړه" حاجي نور محمد خان شهيدچي په ملحد شاهي فتور کې وژل سوی دی. د ميرافغان له کهاله څخه و.

زموږ د ملک" افغانستان" نامتو تاريخ پوه اروانباد غلام محمد خان پرملي چې په خپل تخلص " غبار" شهرت لري پخپل يوه کتاب " ۴۱۸ مخ" کې چې " احمد شاه بابا" نومېږي او درې پنځوس کاله پخوا په ۱۳۲۲ ه ش کال په کابل کې چاپ سوی دي. دغه زموږ تر بحث لاندې علی زی نور محمدخان ميرافغان قبيله " غلزی" کښلې ده، خو ما له ګڼه ليکلي " عليزی" سره د تصحيف ګمان پر کاوه او کله به مې لا چاپي تېروتنه ګڼله. خو د نوموړي اروانباد ښاغلی غبار په بل کتاب کې چي افغانستان در ميسر تاريخ نومېږي پر ۱۳۴۷ ه ش ۱۹۶۷ کال په کابل کې چاپ سوی دی. دوه خايه " په ۳۴۷-۳۵۴ مخونو کې" د غلزي پر ځای

د میرافغان نور محمد خان علی زی قبیله " غلجايي" کښلې ده، چې زما د تصحیف ګمان یا د چاپي تېروتنې امکان يې له منځه یوور.

زما خيال دا دی چې په دغه تېروتنه کې به د تاریخ سلطاني د ۱۲۱ مخ تېروتنې د ارواښاد ښاغلي غبار لار وهلې وي، زه هریان یم چې ارواښاد ښاغلي غبار ولې د تاریخ سلطاني ۱۲۲ او ۱۲۷ مخونو ته نه دی پسې ور تېر سوی. ددغه نور محمد خان قبیله په ۱۲۲ مخ کې یو وار غلیزائي او بل وار علیزايي او په ۱۲۷ مخ کې هم علیزايي کښلې ده (۱۰) په اردو ژبه کې دوه نور کتابونه هم معلوم دي چې دغه تېروتنه يې کړېده په نیرنګ افغان (۲۸) مخ کې دمیرافغان نور محمدخان سره " غلجی" (۱۱) او په حیات لودي حصه دوم (۲۷) مخ کې " غلزي" کښلی دی خو د حیات لودي مولف یو مخ وروسته بیا په (۲۸) مخ کې د میر افغان نور محمد خان د پلار حاجي اسماعیل له نامه سره علیکوزي لیکی دی؟ او د دریمې حصې په پیل کي چي يې کومه صحت نامه چاپ کړېده هلته يې نورمحمد خان "غلزيي" په نورمحمد خان "علیزيي" سهي کړیدی (۱۲).

د ارواښاد ښاغلی غبار دغې تیروتنې دغو کتابونو او مقالې ته هم لار کړېده:

۱. نامه احمد شاه دراني به مصطفی ثالث (۱۹) مخ (۱۳)

۲. تاریخ سندھ (اردو) ۵۳۵مخ (۱۴)

۳. د زیري اخبار ۱۳۶۴ش کال د قوس په اته ویشتمې ګڼه کې د مقالې لیکوال یوګام وړاندې اخستی او دښاغلی غبار "غلجايي" يې په سلیمان خیل تخصیص کړیدی؟

ښه به دا وای چې دغو تیروتونکو دغو کتابونو ته رجوع کړې وای:

۱ په نامه عالم ارای نا دری (۶۷۶ مخ) کي کاظم خان مروي غالبا ۱۱۶۳ ھ ق کال نور محمد خان ابدالي (دراني) بللی دی. دا کتاب په ۱۹۶۲ع کال په مسکو کې چاپ سوی دی.

۲ تاریخ احمد شاهي د لوی احمد شاه بابا د دربار منشي محمود الحسين جامي ددغه کتاب په لومړی ټوک ۶۶ مخ کې نور محمد خان عليزی ليکلی دی. دا کتاب پر ۱۹۸۴ کال په مسکو کې چاپ سوی دي.

۳ په تاريخ وقايع و سوانح افغانستان (۳۴-۳۷ مخونو) کې عليقلي خان اعتضاد السلطنه پر ۱۳۷۴ هـ ق کال نور محمد خان عليزايي ليکلی دی.

۴ په حيات افغاني (۱۲۸) مخ کي محمد حيات خان نور محمد خان او پلار يې حاجي اسماعيل خان دواړه " عليزايي" کښلي دي. دا کتاب پر ۱۲۸۱ ش کال په هندوستان کي چاپ شوی د پښتو ترجمې په (۲۰۸/۱ مخ) کې يې چي پر ۱۳۸۰ ش کال په کابل کي چاپ سوی دی هم عليزای راغلی دی.

۵ په صولت افغاني (۳۴۰ مخ) کي زر دارخان تاغر پښتانه، نور محمد خان عليزی بللی دی. دا کتاب پر ۱۲۹۸ هـ ق کال تاليف او په (۱۲۹۳) هـ ق (۱۷۸۶ ع) په کانپور کې چاپ سوی دی.

۶ په سراج التواريخ کي فيض محمد هزاره د نور محمد خان قبيله " عليزايي" ليکلې ده. دا کتاب پر ۱۳۳۱ کال په کابل کې چاپ سوی دی.

۷ د پښتنو دتاريخ په لومړي ټوک (۱۰۰-۱۰۷) مخونو کي اروانباد قاضي عطاالله خان د نور محمد خان قبيله (علی+ زی) کښلې ده. دا کتاب پر ۱۹۳۱ ع کال تاليف اوپر ۱۹۴۷ ع کال په پېښور کې چاپ سوی دی.

٨ Ahmad Shah Durrani د اتم فصل (٨ مخ) کي Prof. Gand Singh نور محمد خان Alizei کښلی دی، دا کتاب لومړی پلا په ١٩٥٩ او دوهمه پلا په ١٩٧٧ په کوټه کي چاپ سوی دی.

٩ The Pathans (٢٥٣ مخ) کي سر اولف کيرو نور محمد خان ابدالي د (دراني) او په ابداليو کي Alizei بللی دی، دا کتاب پر ١٩٦٥ کال چاپ سوی دی.

١٠ په احمد شاه وارث د مجدد امپراتوري افغانستان (٥۴/١ مخ) کي ښاغلی غزيزالدين خان پوپلزی هم " عليزی" کښلی دی، دغه کتاب د افغانستان در مسير تاريخ تر چاپ ديرلس کاله وروسته پر ١٣٥٩ ه ش کال په کابل کي چاپ سوی دی.

د ارواښاد ښاغلي غبار پر پله تلونکي دې يې وګوري.

لمن ليکونه

١- افشار دترکمنانو يوه پښنه ده، د کابل په لويديز برخه کي يو کلی هم د افشارپه نامه سته د افشار په نامه يو بل کلي کي د کابل ښار په جنوب کي دارالامان ته نژدې هم سته.

٢- خزانه عامره د ازادو بلګرامي (١٢٠٠ ه ق مړ) د ١١٧٦ ه ق تاليف د کانپور چاپ.

٣- وګ: صولت افغاني ٣۴ مخ.

۴- په نامه عالم ادای نادري (۶۷۶/۱ مخ) کي له دلاور خان تایسني سره د جنګ کي کښلي دي: " فوجی که از غازیان ابدالی در رکاب عالی بود برداری نورمحمد خان ولد اسماعیل بیګ ابدالی دیوان بیګی بریک سمت ان جبال ..."

۵- د تهتهي اخوند عبدالقادر د افشار نادرد مرګ تاریخي ماده داسې ویلې ده:

خوش خبر هاتف فرمود زغیب
محو شد افت نادر ز جهان

۶- د احمد شاهی دربار منشي محمود الحسین حاجي دا پېښه د لومړی کال په پیسوړ کي راوي ده (وګ- ۱/۵۷-۶۷ مخونه) اروانباد غبار او ځینو مورخینو دا پېښه د احمد شاه بابا د پاچا کېدلو د دریم کال (۱۱۶۲ هـ ق) په پیسوړ کي راوړې ده.

ابوالنورين

که

ذوالنورين

- په جنوب هندوستان کې يو ښار د ميسور په نامه يادېږي په دغه ښار کې پر ۱۹۲۲ ع د ۱۳۴۰ هـ ق کال يو کتاب چاپ سوی دي چې "Coms of India" نومېږي په دغه کتاب کې مولف" ختيځ پوه "J.C. Brown " د هندوستان پخوانۍ سکې څېړلې او د هغه تصويرونه يې کښلي دي. دغه کتاب له ۸۹ مخ په هيسته د سوري پښتنوپاچاهانو سکې راغلي دي. په دغو سکو کي د شمالي هندوستان اوسنی بنګله ديش او اوسنی پاکستان د برمیالي پاچا سلطان العادل غازي شېر شاه سوري(رح)
" ۹۴۷- ۹۵۲ هـ ق" د سپينو زرو د ګردې سکې " روپۍ" تصوير داسې نقش کړی دی. د روپۍ پر يوه مخ يوه هندسي مربع کي کلمه طيبه او څلورو اړخونو ته يې د مربع دضلعو او د داېرې د محيط تر منځ د څلورو راشدو خليفه ګانو " رضي الله عنهم" نومونه کښلي دي. په دغو مبارکو نومونو کي J.C Brown د مسلمانانو دريم راشد خليفه حضرت عثمان بن عفان(رض) (۲۴-۳۵ هـ ق) لقب غلط لوستی دی او د " ذوالنورين" پر ځای يې " ابوالنورين" ليکلی او انګريزي ژباړه يې له خپل غلط لوست سره سمه داسې کړېده:

- **Father of two light**

ژباړه: د دوو رڼا وو پلار.

د "J.C. Brown " دغه لوست د ابوالنورين په بڼه سهي نه دی د حضرت عثمان(رض) لقب " د رفع او نصب په حالت کې" ذوالنورين" او " جريه حالت کې" ذی النورين" دی، دا لقب ځکه ده ته ورکړ سوی دی چې د مسلمانانو د پيغمبر محمد(ص) دوې لونې" رقيه، ګلثوم" دده په نکاح کې وې، رقيه چې مړه سوله، ګلثوم يې ورکړله"١" ذوالنورين عربي کلمه ده. دغه کلمه له څلورو مورفيمونو "Morphems" جوړه ده داسې:

١- ذو: د خاوند " تښتن" او مالک په معنا.
٢- ال: د تعريف معنوي واحد.
٣- نور: د رڼا په معنا.
۴- اين: "ayn" د تثنيې شاوندي. "Suffix ".

د ختيځ پوه "J.C. Brown " تېروتنه د " زر" په معنوي واحد کې پېښه ده ځکه نو دلته ددغه مورفيم په باب څه زيات معلومات ګرانو لوستونکو ته وړاندې کوم پدې ډول:

د مفرد مذکر "Sing mase " له پاره د نصب او رفعې په حالت کې که " ذو" کارېږي لکه:

ذواليمينين: د افغانستان د طاهريانو د واکمنۍ د تاداو اېښودونکي طاهر بن حسين بن مصعب پوشنګی هروي " ۲۰۷ هـ ق مړ" لقب دی وايي:

ده ۱۹۵ هـ ق کال د علي بن عيسی بن هامان سره په جنګ کې په دواړو لاسو تورې وهلې، عباسي خليفه مامون الرشيد " ۱۹۸- ۲۱۸ هـ ق" چې په خبر سو دغه لقب يې ورکړ يعنې د دوو داسې لاسو تښتن دی چې دواړه د ښي لاس کار کوي.

ذواليمينين يوه نجومي اصطلاح هم ده چي په التفهيم لا وائل صناعته " ۴۸۹ مخ کي علامه ابوريحان محمد بن احمد البېروني الغزنوي " ۳۶۲-۴۴۰ ه ق " په کوکب دو دست درست ژباړلې ده. د ذواليمينين يوه ضد ذواليسارين دی چی نوموړی البېروني په کوکب دو دست چپ ژباړلی دی، نجوميان وايي:

ذواليمينين غالب او ذواليسارين مغلوب وي، ابو سعيد عبدالحی بن ضماک بن محمود ګرديزي پخپل تاريخ زين الاخبار " ۴۴۰ ه ق تاليف" کي د نوموړي طاهر د لقب" ذواليمينين" سبب دا نجومي اصطلاح بولي او ليکي:

طاهر چي د مامون الرشيد په حکم د عليبن عيسی بن هامان جنګ ته ووت، فضل بن مبارک وويل: ده د وتلو په وخت کي ذواليمينين ستوری څرګندو ځکه نو دی بری مومي مامون الرشيد تر بري وروسته طاهر ته ذواليمينين لقب ورکړ. (۲)

ذوالقرنين:

په قران عظيم الشان " سوره کهف" کي دده بيان راغلی دی. ده د ياجوجو او ماجوجو په مقابل کي يو بند " سد" جوړ کړی دی، ذوالقرنين د دوو قرنو خاوند معنا لري د قرن په معنا کي اختلاف سته:

ذوالجوشن: د سيد الشهدا حضرت حسين بن علي^(رض)^ د وژونکي شمر د پلار لقب و.

ذوالشهادتين: د خذيمه بن ثابت^(رض)^ لقب و.

ذوالخمار: د مالک بن نويره او عوف بن ربيع رضي الله عنهما لقب و، لغوی معنا يې د نقاب تبنتن و، دوی به په جنګونو کي مخونه په نقابونو کي نغښتي وو، فقط دوې ستر ګې به يې ښکارېدلې.

ذومخمريا ذومخبر: د حبشې د پاچا نجاشي وراره و د حضرت پيغمبر(ص) خدمت يې کړې دی.

ذوالنون: د حضرت يونس(ع) لقب و ځکه چي ده يوه اونۍ (هفته) د ماهي په نس کي ژوند کړی و، نون په عربي کي کب "ماهي" ته وايي. ذوالنون مصرې په نامه يوولي هم تېر سوی دی.

ذوذوابه: يوه نجومي اصطلاح ده علامه البېروني په ستاره باګيسو ترجمه کړېده ذوابه په عربي ژبه کي کوڅۍ ته وايي، اوس دغه ستوري د نباله دار بولي، مخوس ستوري دي. (۳)

ذوحياتين: د دوو ژوندونو تبنتن، په ژوند پېژندنه کي "Biology" کي هغه ژوي ذوحياتين بولي چي په وچه او اوبو کي ژوند کوي لکه: چونګښه.

ذوالفقار: د حضرت علي(رض) ابن ابو طالب(رض) د تورې نوم دی، وايي دغې تورې دتيغ پرشا فقرې "مهرې" درلودې معنا يې ده د فقرو تبنتن.

د مفرد مذکر "Sing maso" له پاره د جر په حالت کي "دی" کاريزي. د شرف الدين ابوعبدالله محمد بن سعيد البوصيري "۶۹۵ هـ ق مړ" د قصېده برده "الکواکب الدريه فی مدح خيرالبريه" کي "ذی سلم" داسې راغلی دی:

امن تذکر جيران بذی سلم-

ذی سلم د يوه ځای نوم دی، سلم په عربي ژبه کي د يوه اغزن بوټې نوم په ذی سلم کي دغه بوټی په دغه مطلع کي ياد سوي دي، خورا ډېر دي.

ذی په جغرافيايي "Perffix" نامه کي د نسبت مخ وندی دی په ذی قوه، ذی الاوتا د ذی لقربی ذی القعده او ذی الحجه کي هم مخ وندی سته.

د مفرد مونث "Sing fam" له پاره ذات "د ت په زير" کارېږي لکه:

ذات الکرسي: د چوکۍ خاونده- دايره نجومي اصطلاح ده د داسې ستورو نوم دی چې پر چوکۍ ناستې ښځې ته ورته دی.

ذات العماد: هغه مانۍ چې ستنې ولري

ذات البروج: د برجونو تبنتن، اسمان، سما کلمه چې په عربي ژبه کې د سمان معنا لري مونثه ده.

ذات الوقود: د پیلوځې" بالڼ" تبنتن، اور، نار کلمه په عربي ژبه کې د اور په معنا مونثه کلمه او نور.

ذات اللهب: د لمبو خاوند، اور.

✧✧✧✧

د جمع مذکر" **Plu-mase**" له پاره ذوی. د واو په زیر" کاروي لکه:

ذوی القربی: نژدې دوستان- ذوی العقول: د عقلونو خاوندان- ذوی النسب: د نسبونو تبنتان. د جمع مونث" **Plu-fam**" له پاره ذوات" د ت په زیر" کارېږي. د مذکرې تثنيې" **Masc-dua**" له پاره کارېږي. د قران عظیم الشان د طلاق د سورې په دوهم ایت کې دا کلمه داسې راغلې ده:

واشهدوا ذوی عدل منکم

ژباړه: او تاسې شاهدان نیسئ" پر دغه رجوع باندې" دوه د عدل خاوندان له تاسې څخه.

لمن لیکونه

١- رقیه او کلثوم یا ام کلثوم له حضرت پیمغبر(ص) څخه د مومنانو د مور حضرت خدیجه الکبری(رض) څلورم او پنځم اولاد دی.

٢- وګ: زین الخبار" علامه عبدالحی حبیبي" په تصحیح، تحشیه او تعلیق" ١٣٠ مخ د ایران چاپ.

٣- وګ: التفهیم لا وایل صناعته التنجیم ١۶۵ مخ اوغیاث اللغات.

۴- د قصیده بردې په منظومه پښتو ترجمه کې چې اخوند دروېزه ننګرهاري " ٩۴٠-١٠٢٨ هـ ق" کړېده دا مطلع داسې پښتو سوې ده:

ګوندې ستا د ذی سلم باران یادېږي
څکه اوښکې دي له وینو
ګډې وډې د باران په دود ورېږي
" مخزن الاسلام"

ایا دا رښتیا ده؟

چې د ساکیاموني بودا اومهاراجه اشوکا تر منځ زماني واټن سل کاله و؟ (۱)

چیني پوه هیون څانګ د هجري سنې تر پیل (۶۲۲ ع) اتلس یا نولس کاله پخوا د چین په **Koushin** نومې ښار کې زېږېدلی اوپه (۶۶۳ ع) کال (۴۳ هـ ق) د چین **Kaoc hang** نومې ښار کې مړ دی.

هیون څانګ د بودایي دین لوی عالم و، ده له هندي ژبو څخه (۷۳) بودایي متنه په چیني ژبه ژباړلي وو او د هندوستان له سفره چي چین ته ورسېده، شل اسه یې په کتابونو بار وو. په دغو کتابونو کي (۴۰۷) ټوکه بودایي متنه وو. ده د افغانستان او هندوستان په سفر کي له (۶۲۹ ع) (۸ هـ ق) څخه تر (۶۴۴ ع) (۲۴ هـ ق) پورې شپاړس کاله تېر کړل.

هیون څانګ هندوستان ته د تګ په لاره کي د ختن او کاشغر له لارې د (۶۳۰ ع) د مۍ په لسمه کاپیسا ته را رسېدلی او د (۶۳۰ ع) د اګست په پنځلسمه لغمان ته، د اګست په شمله ننګرهار ته، دنومبر په لومړۍ ورځ مو د یهنډ " اوسنی هند" د (۶۳۱ ع) کال د جنورۍ په لومړۍ ورځ **Udyuna** (سوات) ته تللی دی.

له هندوستان څخه د راستنېدلو په وخت کې د (۶۴۳ ع) دسمبر په (۲۵) تر اباسین راپورې ووت. په دیهند (هند) کي یو میاشت و شل ورځې و اوسېده. د (۶۴۴ ع) کال د مارچ په پنځلسمه لغمان ته ورسېد. (۶۴۴ ع) د جون پر پنځلسمه فالانا (اوسنی بنو) ته ولاړ. له بنو څخه د پنځلس ورځو مزل وروسته د جون پر دېرشمه اپوکان (افغان) ته ورسېد. بیا د ځوکي تو" **Caokiato** " یعنې اوسنی غزني او جګذو (اوسنی چغتو) له لارې (۶۴۴ ع) کال د جولای

په لومړۍ ورځ کاپیسا ته ورسېده، هیون په هندوستان کې د جنوبي هندوستان تر څنډو تللی دی.

د هیون څانګ ددغه اوږده سفر یون لـ ک(سفرنامه) G.U.K نومېږي، چې معنا یې ده " د چین د لوېدیزو ملکونو په باب یادابښتونه" دا یون لیک یې په چیني ژبه لیکلی دي.

G.U.K په څو ژبو ژباړل شوی دی. انګریزي ژباړه یې چې سوتیل بیلي کړې ده په (۱۹۰۴ ع) کال په لندن کې چاپ سوې ده. پر G.W.K باندې یو کتاب چې On the travels of Hyven chwang نومېږي، T. walter لیکلی دی. C.U.K پښتو ترجمه چې په (۱۳۵۷ هـ ش) کال په کابل کې چاپ سوې ده.

"د چینیانو یونلیکونه" نومېږي او عبدالکریم محب ژباړلې ده. د چینیانو د یونلیکونو د چاپي نسخې په (۲۱۱) مخ کې لیکلي دي:

" د بودا دنرواڼا په سلم کال اشوکا د مګده پاچا خپله واکمني پر ټولې نړۍ باندې وغځوله" (۲) په دغه اقتباس کې، چې د مهاراجه اشوکا د پاچاهۍ د عروج زمانه، د ساکیاموني بودا د نروان " مرګ" په سلم کال ښودل سوی دی، د تامل وړ دي. ددې تامل سبب ګرانو لوستونکیو ته داسې وړاندې کوم:

د ساکیاموني (۳) مدهرتاګوتما د زېږېدنې او مړینې د کال په اړه څه اختلاف سته دی، پښتانه عالم محمد عالم خان ښې پخپل تالیف " پس منظر اسلام" (۱۳۶۸ هـ ق) تالیف کې د ګوتم بدها زوکړه په (۶۲۳م) او مرګ یې په (۵۵۶ ق م) ښودلی دی (۴) په مجموعه مضامین فارسي (۶۵) مخ کې د بودا د مرګ کال (۵۵۷ م) لیکلی دی.

جرمني عالم مکس مولر (۱۸۲۳-۹۰۰ ع) وایي:

" بودا په اتيا کلنۍ کي په (۴۷۷ ق م) کي په کوشي نګر کي مړ دی په " سيلون" سريلينکا" کي چي د بودا کرونو لوژي خپره سوېده په هغې کي وايي:

" د بودا مړينه په (۵۴۳ ق م) کي پېښنه سوېده.

د ائينه عظمت هند (۱۰۸ مخ) په لمن ليک کي " وايو بران په حواله کښلي دی: " د پالي پوترابنار" اوسنی پلتهنه" راجا اودېشو جوړ کړی دی. راجا اودېشو د بودا تر زېږېدلو (۲۴) کاله وروسته په (۵۱۹ ق م) کال د ګلده پاچا سوی دي. په دې حساب نور بودا د زېږکړې کال په وايوپران کي هم (۵۴۳ ق م) کښلی دی.

" ايچ. جي. رالنسن" په *__A concise history of the Indian people__* کي د بودا د مرګ کال (۴۸۷ ق م) ښوولی دی.

د تاريخ ادبيات پاکستان و هند په (۲۲۰۴ مخ) او د رهنمای ټکسېلا په ۲۶ مخ کي د بودا د زوکړې کال ۵۶۳ ق م او د مرګ کال (۴۸۳) کال ښوولی دی.

Edward I. Themas په **The life of Buddha** هم د (۳۷ مخ) کي د بودا زوکړه (۵۶۳ ق م)اومرګ يې پر (۱۵۸) مخ کي په (۴۸۳ ق م) ښوولی دی. مولوی فصيح الدين بلخي د تاريخ مګده په (۱۶ مخ) کي د برما اوسيلون د روايتونو په سند د بودا مرګ په (۵۴۲ ق) کي ښيي، خو ځينې روايتونه دا ښيي چي بودا په (۵۶۸ ق م) زوکړی او په (۴۸۸ ق م) کي مړ دی.

تاسې وينئ چي په دغه ټولو اقتباسونو کي د بودا د مرګ تر ټولو وروستی کال (۴۸۸ ق م) دی، خو تر ټولو باوري د مرګ کال يې (۴۸۳ ق م) دی.

وس به نو راشو دمهاراجا اشوکا د پاچاهۍ د عروج کال ته. د هندوستان ډېر نامتو ستر ټولواک د مهاراجه اشوکا په (۳۰۴ ق) زوکړی او د " اشوکا اعظم"

د مولف په وينا په (۲۷۰ ق م) کال پاچاهۍ ته رسېدلی دی (۵) د اشوکا اعظم دکتاب د ليکنې له مخې چې د اشوکا پاچا کېدل په (۲۷۰ ق م) کال بښوول سوی دی. دغه کار د بودا د نروانړ" مرګ" دوه سوه څوارلسم کال کېږي.

فصيح الدين بلخي په تاريخ مګدهه (۳۷مخ) د بندو سارمرګ ۲۷۱ ق م ښيي او څلور کاله وروسته (۲۶۷) يې د اشوکا تاجپوشي بيان کړې ده (۶) او د اشوکاد نيکه چندرګيت موزيا د مړينې کال (۲۸۹ ق م) ښوول سوی دی، چې په دې حساب نو د اشوکا د پاچاهۍ پيل بايد تر (۲۶۶ ق م) دمخه نه وي. (۲۶۶ ق م) کال د بودا د مرګ له باوري نېټې څخه (۲۱۷) کال زماني واټن لري. د پلار تر مرګ وروسته اشوکا څلورکاله له وروڼو سره په جنګ اخته و د هغو تر وژلو يا مغلوبولو وروسته دی په (۲۶۲ ق م) کال د مګدهه د پاچاهۍ مستقل واکمن سو چې تر دغه تاريخ (۲۶۲ ق م) پورې د بودا د مرګ زماني واټن (۲۲۱) کاله کېږي.

د اشوکا په کتيبو کې په يوه ډېر ليک "کتيبه" کې هم کښلي دي:

" زه د بودا تر نروانا " مرګ" دوه سوه يوويشت کاله وروسته پاچاهۍ ته رسېدلی يم"

د کتيبې ددې ليکنې له مخې به غالباً د اشوکا مراد (۲۶۲ ق م) يا (۲۵۶ق م) وي، چې لومړی تاريخ به يې د اشوکا د تاجپوشۍ څورالسم کال وي او دا به هغه وخت و چې د هيون څانګ په وينا د نړۍ ډېره برخه دده تر واکمنۍ لاندې سوې وه.

پای ليکونه

۱- واټن: فاصله.

۲- نروانا **Nirwana**: په سنسکريت ژبه کي د نېستۍ " عدم" معنا لري، خو او نروان نيستي شوي (معدوم) ته ويل کېده. دا کلمه د بودايي دين په پيروانو کي د نجات او خلاصون په مجازي معنا کارېږي. دا ځکه چي د بودا په تعليماتو کي مرګ له ګناه او ابتلا څخه د خلاصون او نجات وسيله ده.

۳- ساکياموني: يانې د ساکانو ملا- ساک د بودا د قبيلې نوم دی- د مهاراج اشوکا يوه ملکه، چي ساکيا له کورنۍ څخه وه، ساکيا کماري بلله کېدله، کماري د شهزداګۍ معنا لري.

۴- وګ: پس منظر اسلام **۵** مخ- ډهلي چاپ.

۵- وګ: اشوک اعظم د اله اباد پوهنتون داستاد ډاکتر سيد محمد حفيظ تاليف. د ډهلي چاپ (**۱۹۴۴** ع) **۲۱** مخ.

۶- د هندوستان د لنډ تاريخ په (**۵۱**) مخ کي د بندو سارد پاچاهۍ موده (**۲۵**) کال ښوول سوې ده"؟" او پروفيسر مکرجي پخپل کتاب " اشوکا" کي د بندوسار مرګ په **۲۷۴** ق م کي ښوولی دی.

د لوی احمد شاه بابا د مرګ په نېټه کې اختلافونه

د افغانستان ستر ټولواک لوی احمدشاه بابا(رح) د اوسني بولدک په " توبه " کې مړ سوی او جنازه یې په شاهي ادابو، احمد شاهي کندهار ته راوړل سوې ده. په ځینو کتابونو کې د دغه خدای بخښلي ستر ټولواک د کال، میاشتې او نېټې او د پاچهۍ د مودې په باب اختلافونه یا تېروتنې لیدل کېږي چې په دې ډول دي:

الف: د کلونو اختلافونه:
منشي عبدالکریم علوي د " تاریخ احمد" په اتلسم مخ کې د لوی احمدشاه بابا(رح) د پاچهۍ موده درویشت کال دوې میاشتې او څو ورځې ښوولې ده. مګر دمرګ کال یې صحیح لیکلی دی، خو واقعیت دادی چې په قمري حساب لوی احمدشاه بابا(رح) پنځه ویشت کال- اووه میاشتې او څو ورځې پاچهۍ کړېده چې په شمسي حساب څلېرویشت کاله لو یوولس میاشتې ځنې جوړېږي. د تاریخ احمد په اردو ژباړو کې چې " واقعات دراني" نومېږي ژباړن " وارث علي سیفي" په ۵۸ مخ کې د مولف روایت کټ مټ ژباړلی دی.
په " فواید الصوفیه" کې د لوی احمدشاه بابا(رح) د مړینې کال ۱۱۸۳ هـ ق لیکل سوی دی.
ایراني پوهاند مدرس رضوي د ابوالحسین محمد امین ګلستان د مجمل التورایخ د تعلیماتو برخه (۴۴۸ مخ) کې د فواید الصوفیه لیکنه واقعیت ته نږدې بللې ده، خو په خپله په مجمل التورایخ کې د لوی احمدشاه بابا(رح) د مرګ نېټه ۱۱۸۵ ع کال له اکتوبر سره برابر ده.
شیر محمد ګنداپوري د " تواریخ خورشید جهان" په ۱۷۵ مخ کې د لوی احمدشاه بابا(رح) د مرګ کال ۱۱۸۴ هـ ق لیکلی دی.

عبدالحکیم خان لودي د شوکت افغاني د دریمې برخې په ۶۷ مخ کې د لوی احمدشاه بابا(رح) د مرګ کال ۱۱۸۴ هـ ق - ۱۷۷۰ بللې او دده د پاچهۍ موده یې څلېرویشت کاله اوڅو میاشتې لیکلې ده. ډېټې حیات خان بیا د حیات افغاني د لومړي ټوک په ۱۲۶ مخ کې د لوی احمدشاه بابا(رح) د پاچهۍ موده فقط څلېرویشت کاله ښوولې ده.

د افغانستان مورخ غلام محمد خان غبار (۱۳۵۶ هـ ش مړ) د " دافغانستان در مسیر تاریخ" لومړي په ۳۷۲ مخ کې د لوی احمدشاه بابا(رح) د مړینې کال ۱۱۸۷ هـ ق او میاشت یې رجب ښوولې ده. غبار دغه نېټه په عیسوي حساب د ۱۷۷۳ د جون له میاشتې سرهٔ برابره ګڼلې ده (۱).

زما په خیال غبار ددې نېټې په لیکلو کې د مانسټوارټ الفنسټون د جي، بي، مایسن او جي، پي فرمر پیروي کړېده. دغو درېیو ختیځپوهانو د لوی احمدشاه بابا(رح) مرګ (۱۷۷۳ ع) کال په جون کې ښوولې دی، دا به بېځایه نه وي که ووایو چې دغه تېروتنه تر غبار تقریباً یو سل و دوولس کال پخوا ایرانی لیکوال اعتضاد السلطنه علي قلي میرزا هم کړې ده او ده هم د تاریخ وقایع وسوانح افغانستان په دیارلسم مخ کې د لوی احمدشاه بابا(رح) د مرګ کال ۱۱۸۷ هـ ق لیکلی دی.

په دغو یادوشویو روایتونو کې د کال یا کلونو زیات یا کم راغلي دي، خو واقعیت دادی چې لوی احمدشاه بابا(رح) په ۱۱۸۶ هـ ق کال کې مړ سوی دي (۲).

د لوی احمدشاه بابا(رح) در بار دمنشي محمودالحسیني زوی محمد اسماعیل " چې د احمدشاه بابا(رح) مرګ یې په خپلو سترګو لیدلی دی" د احمدشاه بابا(رح) په وېر نه کې داسې تاریخي ماده ویلې ده:

بادل مجروح جستم از خرد باصد فغان
مال تاریخ وفات بادشاه نامراد
بهر تاریخ وفاتش "جان افغان" زد رقم
از برای درک مطلب بر سبیل اختصار
باز گفتم من به او تاریخ بهتر این بگو
تا نماند بر دلم زین رهگذر مطلق غبار
گفت در گوشم" ز ایزاد شاهی فردوس یافت"
زانکه با او لطف دارد دایما پروردگار

له دغو دواړو تاریخي مادو " جان افغان" او د زایزد شاهی فردوس یافت" څخه راوځي. خدایداد خان ترین " تاریخ سند" په ۱۳۴ مخ کې د لوی احمد شاه بابا د مرګ تاریخي ماده داسې راوړې ده.

ز دنیا دون شاه رحلت نمود ۱۱۸۶.

د لوی احمد شاه بابا د دربار یو بل شاعر منشي عبدالهادي لاري موسوي چې " عشرت" یې تخلص و، د لوی احمد شاه بابا په وېرنه کې داسې ویلي دي:

شاهی که تمام عمر از فضل الهی
بر خواهش او چرخ مخالف گردید
تیغش چو شعاع شمس بر فرق عدد
از روز خروج تا بقرنی تائید
ناگاه ندای ارجعی پیک اجل
در داد به گوش هوش ان شاه سعید

لبیک اجابت بر زبان جاری کرد
بر داعی حق بطوع بی گفت وشنید
زین تعزیه اسمان بافرو شکوه
از بارگران درد و اندوه حمید
باچهره زرد از غم شاه جهان
لرزنده بر افلاک بر امد خورشید
بر روی خلایق ز غم و درد و الم
خوناب سر شک همچو سیلاب دوید
از بهر و فات شاه" عشرت" می جست
تاریخ نکو از فرد با تائید
از لطف به من کرد جوابی که بگو
" فردوس ز مقدمش مزین گردید"
(۱۱۸۶)

په کندهار کي د لوی احمد شاه بابا د زیارت گمبته چي په ۱۱۹۰ ه ق کال کي يې ودانۍ بشپړه سوې ده، پردېوالو يې په جلي قلم دا څلور بیتونه لیکلي دي:

شاه والا جاه احمد شاه درانی که بود
در قوانین امور سلطنت کبری منش
از نهیب قهرمان سطوش در عهد او
شیر اهو را به شیر خویش دا دی پرورش
میرسداز هر طرف در گوش بدخواهان او
از زبان خنجرش هر دم هزاران سرزنش
چون روان شد جانب دار البقا تاریخ بود
سال هجری یک هزار ویک صدو هشتاد وشش

ب: د میاشتو او ورځو اختلاف:

په ځینو کتابونو کې د لوی احمد شاه بابا د مړینې کال سم کښل سوی دی، خو د میاشتو او ورځو تېروتنې پکې سته لکه:
د کندهار اوسېدونکي سلطان محمد بارکزي چې تخلص یې " خالص" و، د خپل کتاب " تاریخ سلطاني" په ۱۴۷ مخ کې د لوی احمد شاه بابا د مړینې نېټه " شب جمعه ۲۰ رجب یکهزارویکصدو هشتادوشش هجری قمری" لیکلې ده.
فیض محمد هزاره مخلص په کاتب د سراج التواریخ د لومړی ټوک په نهمه ویشتم مخ کې د لوی احمد شاه بابا د مرګ نېټه له تاریخ سلطاني څخه کټ مټ نقل کړېده.
هندوستاني پوهاند ډاکتر ګنډاسنګ **Durani Ahmad Shah** د پنځه ویشتم فصل په پای کې د لوی احمد شاه بابا د مرګ نېټه د ۱۱۸۶ هـ ق کال د رجب د میاشتې شمله بللې او د ۱۱۷۲ ع کال د دسمبر له درویشتمې سره یې ذکر شوې، هجري نېټه برابره ښوولې ده او دا یې هم زیاته کړېده چې ما د لوی احمد شاه بابا د مرګ نېټه له تاریخ السلطاني او سراج التواریخ څخه را اخېستې و.
میر محمد صدیق فرهنګ د " افغانستان درپنج قرن اخیر" په ۹۲ مخ کې د لوی احمد شاه بابا مرګ په عیسوي حساب د ۱۷۷۲ ع کال د اکتوبر درویشتمه او په هجري قمري حساب یې د ۱۱۸۶ کال د رجب د میاشتې څلېرویشتمه لیکلې ده او خپل ماخذ یې نه دی ښوولی.
حامد علمي هم د " روز شماري وقایع افغانستان په پنځم مخ کې د لوی احمد شاه بابا د مرګ نېټه ۲۳ اکتوبر ۱۷۷۲ لیکلې ده.

نبي مصداق په خپل کتاب (Ahmad Shah Durni) کي د لوی احمد شاه بابا د مرګ نېټه د ۱۷۷۲ ع کال د اپرېل ۱۴ ښوولې ده چي د ۱۱۸۶ هـ ق د محرمې له ۱۷ سره برابرېږي.

د لوی احمد شاه بابا د مرګ په اړه دا بیان سوي روایتونه څکه سم نه دي چي:

د لوی احمد شاه بابا د دربار د منشي محمود الحسیني لیکنه هغه ردوي، منشي محمود الحسیني چي د لوی احمد شاه بابا پر جنازه حاضر و، د خپل کتاب " تاریخ احمد شاهي" په دویم ټوک کښې د لوی احمد شاه بابا د پاچهۍ د شپږویشتم کال په بحث کي د لوی احمد شاه بابا مرګ د ۱۱۸۶ هـ ق کال د لومړۍ خور پر دویمه چي د پنجشنبې ورځ وه، ښوولی دی، او دا يې هم زیاته کړې ده چي دغه کال ترکانو د زماني وېش له مخې " لوئیل" وو.

د نوموړي منشي محمود الحسیني زوی محمد اسماعیل د لوی احمد شاه بابا د مرګ تاریخ داسې نظم کړی دی.

روز پنجشنبی بتاریخ دوم ز اول ربیع
وقت ظهر و سال لوئیل اخر فصل بهار
کرد رحلت در هزارویکصدوهشتادوشش
سال تاریخ وفات از سال هجری کن شمار

۱۱۸۶ هـ ق کال د لومړۍ خور دویمه ورځ د ۱۷۷۲ ع کال د جون له ۳ سر برابرېږي. پوهاند ګنداسنګ په (Ahmad Shah Durani) کي لیکلي دي: په عمده التوایخ کي د لوی احمد شاه بابا د مرګ نېټه ۱۱۸۶ هـ ق کال د لومړۍ خور د میاشتې دویمه لیکلې ده، چي د ۱۷۷۲ ع کال د جون له لسمې سره برابرېږي. په پای کي هغه تاریخي مادې راوړم چي ما " رشاد" د لوی احمد شاه بابا د مرګ په باب ویلي دي:

۱-

د پښتون د کالبوت ساوې احمد شاه
ستا په مرګ مې زړه زخمي سو، ائينه ګرګ سوه
مفتيان د عدل و عقل پسې ګرځي
" هدايه" د تاريخ ورکه ستا په مرګ سوه

حل يې:
د تخرجي عمل - " ورکه" د تخرجي " نفې" قرينه ده
تاريخ = ۱۲۱۱ - هدايه = ۲۵ = ۱۱۸۶
۲-

" دم" يې ورکړ عزرائيل ته
ځي جنت ته احمدشاه

حل يې:
د تخرجي عمل - " ورکړ" د تخرجي" نفې" قرينه ده
ځي جنت ته احمدشاه = ۱۲۳۰ - دم = ۴۴ = ۱۱۸۶

پای ليکونه

۱- د ۱۱۸۶ هـ ق کال د رجب د مياشتې لومړۍ ورځ د ۱۷۷۲ ع کال د ډسمبر له اتلسمې سره برابره ده. د غبار په " افغانستان در مسير تاريخ" کي د قمري هجري او عيسوي نېټو معادله هم سمه نه ده.

۲- وګ: تاريخ احمد شاهي- د منشي محمود الحسيني تاليف، ۱۲۷۷ د مسکو چاپ.

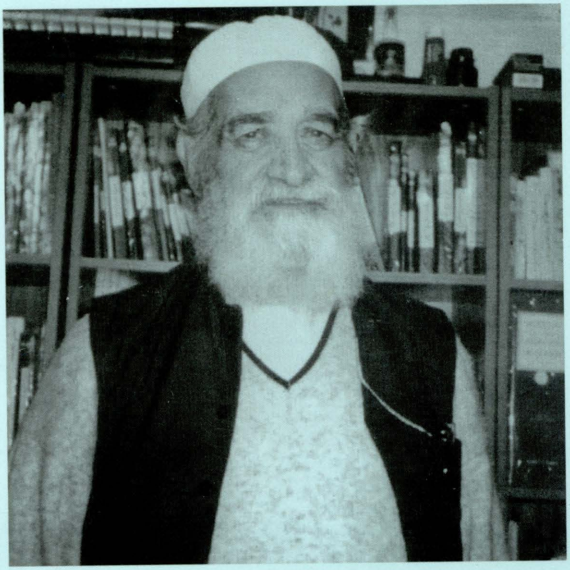

د هېواد او سیمې لوی عالم، څېړونکی، شاعر، ژبپوه او تاریخپوه
استاد اکاډمیسن پوهاند عبدالشکور رشاد